ओंजळ फुलांची

२०१९-२०

व्हीएसपीएम अकॅडमी ऑफ हायर एज्युकेशन

द्वारा संचालित

अरविंदबाबू देशमुख महाविद्यालय, भारसिंगी

e-mail : admv_bharsingi@rediffmail.com

website :www.adm.edu.in, Ph & Fax : 07105-233329, 233537, 233533

व्हीएसपीएम अकॅडमी ऑफ हायर एज्युकेशन, नागपूर

संचालक मंडळ

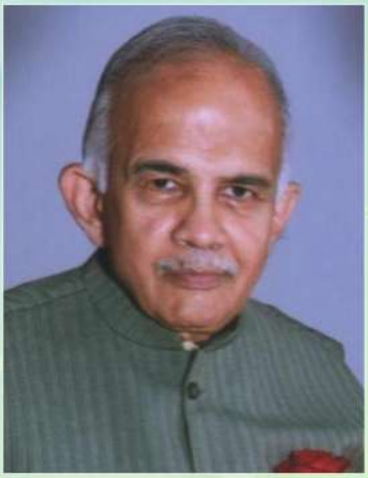

मा.रणजीतबाबू देशमुख

अध्यक्ष

श्री.एस.बी.देशमुख	उपाध्यक्ष
श्री.वाय.डी.चालखोर	सचिव
श्री.डी.वाय.राऊत	सहसचिव
श्री.के.के.नटराजन	सहसचिव
श्री.एस.सी.देशमुख	कोषाध्यक्ष
श्री.ए.आर.देशमुख	सदस्य
श्री.सी.के.बरेठीया	सदस्य
श्री.पी.एन.मक्रमपूरे	सदस्य
श्री.एस.एम.बांदरे	सदस्य
श्री.ए.एस.पारेख	सदस्य

प्राचार्यांचे मनोगत

ओंजळ फुलांची हा आमच्या महाविद्यालयाचा वार्षिकांक प्रकाशित होतांना खरचं मनाला अतिशय आनंद होत आहे. कस्तुरी मृगाच्या कस्तुरीचा सुगंध जसा आसमंतात दरवळत असतो. त्याचप्रमाणे महाविद्यालयातील अनेक अमुल्य क्षणांचा सुगंधी ठेवा आमचे विद्यार्थी जतन करून आपल्या सोबत घेऊन जात असतात. याचेच एक प्रतिबिंब वार्षिकांकाच्या निमित्त्याने साकारत असते.

सद्य परिस्थितीत पर्यावरण हा महत्वाचा विषय सर्वांनाच भेडसावित आहे नव्हे, आमच्या अफाट लोकसंख्येच्या देशात ती एक समस्या झालेली आहे. त्यामुळेच या सत्रात पर्यावरण विषयाला महत्व देत अनेकविध लेखनसामुग्री आमच्या विद्यार्थ्यांकडून मागविण्यात आली. राष्ट्रीय सेवा योजना विभागाद्वारे आमच्या प्राध्यापक व विद्यार्थ्यांनी अनेकविध मोलाची कामगिरी या क्षेत्रात केलेली आहे. चार भिंतीच्या आतील शिक्षणासोबतच सामाजिक बांधीलकी जपणारे अनेक प्रकल्प आपण राबविले पाहिजे. ही आमची पक्की धारणा आहे व त्या दृष्टीने आमचे सतत प्रयत्न सुरू असतात. हे या अंकाचे अवलोकन करतांना आपल्याला दिसून येईल. यामध्ये आमच्या संस्थेचे अध्यक्ष मा.रणजीतबाबू देशमुख, संस्थापक डॉ.भाऊसाहेब भोगे तसेच संस्थेच्या सर्व पदाधिकारी यांच्या या यशामध्ये फार मोठा वाटा आहे.

कुठेलही सुंदर शिल्प घडविण्यासाठी सात गोष्टींची आवश्यकता असते. यापैकी पहिला व महत्वाचा घटक म्हणजे शिल्प घडविणारा शिल्पकार हा होय. इतर घटकांमध्ये कच्चा माल, शिल्पकलेचे ज्ञान, उपकरणे, ईच्छा, कल्पकता व प्रयत्नांची पराकाष्ठा अशा सर्व बाबींचा जेव्हा मेळ जमतो. तेव्हा उत्कृष्ट शिल्प घडत असतं. आमच्या महाविद्यालयातील सर्व प्राध्यापक वर्ग व शिक्षकेत्तर कर्मचारी हे सदोदीत प्रयत्नांची पराकाष्टा करून उत्कृष्ट निर्मितीची कास धरीत असतात. हा वार्षिकांक तयार करतांना या संपदक मंडळाचे, सर्व कर्मचारी वृंदाचे मी कौतुक सोबतच हार्दिक अभिनंदन करतो.

शेवटी कळीचे फुलात रूपांतर होतांना जशी एक – एक पाकळी उमलत जावी त्याचप्रमाणे आपणही या ओंजळ फुलांची पाने अलगद चाळतांना मोहना स्वरुपी फुलणाऱ्या सुंदर फुलाचा आस्वाद घ्यावा, हीच अपेक्षा व आशा.

डॉ. विजय धोटे
प्राचार्य

संपादकीय

''ओंजळ ही भरली शब्दसुमनांनी
मनोभावे अर्पण केली विद्यार्थ्यांनी
ओंजळीत कथा, कविता आणि साहित्य
प्रत्येकाने एकदातरी वाचावी नित्य''

महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या प्रयत्नातून साकार झालेला 'ओंजळ' हा वार्षिकांक यावर्षीही पूर्णत्वास आला. खरोखरच विद्यार्थ्यांच्या तरल व उत्स्फूर्त भावना आणि विचारांचा वेध घेण्यासाठी महाविद्यालयीन स्तरावर वार्षिकांत निर्मिती हे एक प्रभावी माध्यम असते. महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमध्ये अनेक कवी, लेखक दडलेले असतात. वार्षिकांकातील लेखनाच्या निमित्याने विद्यार्थ्यांची मन:स्थिती, वैचारिक जडणघडण व त्यांच्या भविष्याविषयी असलेल्या भावना व कल्पना अभिव्यक्त होत असतात. विद्यार्थ्यांमधील प्रतिभाशक्ती विकसीत व्हावी, त्यांचे व्यक्तिमत्व सामाजिक, सांस्कृतिक व वाङ्मयीन संस्काराने फुलून यावे यासाठीच वार्षिकांकाची आवश्यकता असते. विद्यार्थ्यांच्या प्रतिभेचे सौंदर्य टिपण्यासाठीच 'ओंजळ' हा वार्षिकांत आकारास आला.

वार्षिकांकाच्या प्रकाशनासाठी साहित्य मागविले, त्याला विद्यार्थ्यांनी भरघोस प्रतिसाद दिला व हळूहळू साहित्याचा प्रवाह सुरू झाला आणि एवढे साहित्य गोळा झाले की त्यातील उत्कृष्ट साहित्य निवडावे लागले. त्याकरीता वाङ्मय समीतीचे सहकार्य लाभले. 'ओंजळ'च्या जडणघडणीत अनेकांचे सहकार्य लाभले. त्या सर्वांचा नामनिर्देश इथे करणे शक्य नसले तरी त्यांच्याप्रती कृतज्ञता व्यक्त करतांना मला आनंद वाटतो.

संस्थेचे अध्यक्ष मा.रणजीतबाबू देशमुख, संस्थापक मा.डॉ.भाऊसाहेब भोगे, तसेच संस्थेचे कार्यकारी मंडळ व स्थानिक व्यवस्थापन समिती सदस्य यांचे सदोदीत मार्गदर्शन व सहकार्य लाभले तसेच महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ.विजय धोटे यांनी 'ओंजळ' प्रकाशीत करण्यास प्रेरणा दिली. साहित्याची योग्य निवड करण्याकरीता प्रा.पुसाम, प्रा.डॉ.पवार, प्रा.उपासे, प्रा.वाळके, प्रा.घोरपडे, प्रा.नांदगावे, प्रा.गायकवाड, प्रा.देशमुख, प्रा.ठाकरे, श्री.अशोकराव घारपुरे या सर्वांचे सहकार्य लाभले. तसेच महाविद्यालयीन सर्वच कर्मचारी वर्गाचे प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष रूपात सहकार्य लाभले आणि त्यातूनच आज ''ओंजळ''हा वार्षिकांक साकार झाला.

''ओंजळीत आहे भाषा भगिनी इंग्रजी, मराठी आणि हिंदी
विद्यार्थ्यांना मिळाली विचार व्यक्त करण्याची संधी''

शेवटी पुन्हा एकदा ओंजळच्या सर्वच शिल्पकारांविषयी कृतज्ञता व्यक्त करून मी माझ्या लेखणीला विराम देते.

प्रा.डॉ.साधना जिचकार
संपादक

मराठी विभाग

प्रभारी प्राध्यापक

प्रा.डॉ.साधना जिचकार

प्रार्थनेचे अंतरंग...

योगेश उईके
बी.ए.भाग–३

प्रार्थना अनादि काळापासून आपल्या भारत खंडात प्रचलित आहे. पणती नव्या उद्‌देशाने जागृत करण्यासाठी आपण कटिबध्द झालो आहोत. महाभारताच्या कालोचित अर्थ भागवतात सांगावा लागला, उपनिषदांचा स्पष्टार्थ गीतेत व्यक्त करावा लागला. त्याचप्रमाणे सामुदायिक प्रार्थनेचाही नवीन अर्थ आज लोकांना सांगण्याची गरज आहे. आज बहुसंख्य लोक देवाचे अस्तित्व मानतात, देवाची भक्तीही करतात. पण ही भक्तीची उपासना जशी देवाप्रती आहे तशीच देशाप्रतीही हवी. या भक्तीचे स्वरूप कालानुरूप बदलले पाहिजे.

भारतात अनेक तीर्थक्षेत्रे, मंदिरे, मानव धर्माच्या प्रचारासाठीच निर्माण करण्यात आली आहे.ही सर्व स्थळे नि:स्वार्थपणे ज्ञानदानाची आणि सत्कार्याची प्रेरणास्थाने ठरली पाहिजे. त्यातून प्रार्थनेचा आवाज दुमदुमला पाहिजे. संध्याकाळ झाली की, गावातील सर्व लोक गुरूदेवाच्या अधिष्ठानाखाली एकत्र आले पाहिजेत. सर्वांनी सर्वांच्या सुखाकरिता पूरक होण्याची शिक्षा–दीक्षा या प्रार्थनेद्वारा घेतली पाहिजे असे झाले तर ही सामुदायिक प्रार्थना या युगातील महामंत्र ठरल्याशिवाय राहणार नाही.

'महात्माफुले यांनी म्हटले आहे की, प्रार्थना ही तेज निर्माण करणारी अजब शक्ती आहे. याच तेजाने आम्ही संपूर्ण जगात चमकू शकू. याच प्रार्थनेच्या द्वारा आम्ही सर्व जगातील महापुरूषाच्या जयंत्या आणि पुण्यतिथ्यांना उजाळा देऊन मानवतेचे मंगलद्वार खुले करू शकतो. त्या करिता सत्य, अहिंसा आणि अध्यात्माची कास धरणे अगत्याचे आहे.

कोणताही आनंद हा दोन गोष्टीवर अवलंबून असतो. मग तो ब्रम्हानंद असो की, विषयानंद असो. विषयानंदाला सुध्दा नवरा बायको हे दोन लागतात. आध्यात्मिक आनंदाची सुध्दा तिच गोष्ट आहे. पवित्र वातावरण आणि मन प्रवृत्ती या दोन गोष्टी एकत्र जमविल्याशिवाय आध्यात्मिक आनंदाची गोडी चाखता येत नाही. म्हणून ही शक्ती आपण सारखी वाढविली पाहिजे. नाहीतर आपण देवळात गेल्यावरही तेथे दगड दिसू लागतील. खरे सत्य दिसणार नाही. त्यासाठी आपण आत्मानुभव घेतला पाहिजे. परमेश्वर स्वरूप प्रत्येक ठिकणी शोधायला शिकले पाहिजे.

हे परमेश्वरा ! जे लोक तुला शरीराचा किंवा धर्माचा बांधवडा समजता त्यांना तुझ्या खऱ्या अधिकाराची कल्पना आलीच नसावी असे मला वाटते. तू व्यवहार आणि परमार्थाची एकरूपता करून देणारा म्हणजे विश्‍व, माया, जीव आणि ब्रम्ह यांची अभेद रूपत्व दर्शविणारा ज्ञानप्रकाश आहे. हे समजण्याचे सामर्थ्य मानवाच्या ठिकाणी निर्माण झाले पाहिजे. तेव्हा कुठे ''अवघाची संसार सुखाचा करीना आनंदे भरीन तिन्ही लोक'' असा प्रत्यय प्रार्थनेच्या अंतरंगातून मानवी मनाला आल्याशिवाय राहणार नाही.

जननायक - डॉ.भाऊसाहेब भोगे

शुभम वानखेडे
बी.ए.भाग–३

देवग्राम म्हणजेच ऋषीश्वराच्या पदस्पर्शाने पावन झालेली पुण्यभूमी. कपीलेश्वराच्या दिव्यत्वाची अनेक भक्तांना वारंवार प्रचिती यावी असं पुण्यक्षेत्र. गाव म्हणजेच पूर्वाश्रमीचं थुगांवदेव. देशाच्या हृदयस्थळावर वसलेल्या नागपूर जिल्ह्यातील, नरखेड तालुक्यातील आडवणावर वसलेलं हे एक छोटसं गाव. साधारणत: गावाची लोकसंख्या ही ३५०० च्या घरात असावी. ही गोष्ट अशाच एका सामान्यातील असामान्य व्यक्तिमत्व असणाऱ्या व्यक्तिची आहे. लहानुजी व मंजुळाबाई यांच्या अत्यंत बिकट परिस्थिती असणाऱ्या कुटूंबातील ही गोष्ट.

वर्धा नदीच्या काठावर एक घर होतं. घरही त्यास कसं म्हणावं, कारण त्या गवताच्या चंद्रमोळी झोपडीतून दिवसा सूर्यप्रकाश आणि रात्री चंद्रदर्शन व्हायचं. घरी कुटुंबाच्या दोन वेळच्या जेवणाची ददात होती. दररोज मोलमजुरी करायला गेल्याशिवाय पोटात अन्न जात नसे. घरी अठराविश्व दारिद्रय असतानाच पुंजाबाई ही मुलगी जन्मास आली. कुटुंबाचा गाडा नित्यनेमाने चालू असतानाच, काही दिवस लोटून गेलेत. काळ वेगाने पुढे चालला होता. वसंत ऋतु परतीला होता. फाल्गुन महिण्याची चाहूल लागायला लागली होती. रस्त्यावरील लाल गुलमोहर फुलायला निघाला होता. रानावनातील आणि कोरड्या वर्धा नदीच्या पात्राच्या काठावरील पळस गर्द फुलायला लागला होता.

अशातचं अष्टमीच्या रात्री आकाशातून एक तेजस्वी तारा कोसळताना दिसला. आणि दुसऱ्याचं दिवशी फाल्गुन कृष्ण नवमीला म्हणजेच १० मार्च १९४३ या दिवशी या अत्यंत गरीब कुटुंबात एक बाळ जन्माला आलं. या बाळाला पहाताक्षणीच दाई म्हणाली, बाळाच्या चेहऱ्यावर तेज दिसते, बाळ मोठेपणी खूप मोठा माणूस होईल.

हळूहळू दिवसामागून दिवस जावू लागले. ईकडे घरी मंजूळाबाई जवळ बाळाला दूध पाजायलाही दमडी नसायची. बाळाला झोपवितांना मंजुळाबाई पाळण्याच्या दोरीला धक्का देता देता ज्वारीच्या पिळाची पेज देऊन बाळाचं उदरभरण करायची. बाळ हळुहळु बोबड्या बोलांनी मोठं हावू लागलं. रांगता रांगता चालायला लागलं. छोटासा भाऊ गावातल्याच जिल्हा परिषदेच्या शाळेत शिकू लागला. गावचं प्राथमिक शिक्षण पूर्ण करून बाहेरगांवी हायस्कूलचं शिक्षण घेण्याचे विचार डोक्यात येत होतं. पण दारात अनेक अडचणी उभ्या होत्या.

अशातचं एका शिबिरातील कार्यक्रमात प्रसिद्ध साहित्यिक वामन कृष्णाजी चोरघडे भाषणात म्हणाले की, ''परिस्थिती ही कधीही शिक्षणाच्या आड येवू शकत नाही.'' नेमके हेच शब्द भाऊ नी हेरले I भाषण संपल्यानंतर वामनराव चोरघडे नागपुरला निघून गेले.

पण लहानग्या भाऊला त्यादिवशी रात्रभर झोप आली नाही. भाऊ दूसऱ्या दिवशी सकाळीच स्नान उरकून, एक शर्ट व पायजमा झोळीत अडकवून अनवाणी पायांनी कुणालाही न सांगता नागपुरला निघाला. खिशात पैसे नाही, पोटात अन्न, पाणी नाही, जवळ पत्ताही नाही अशा स्थितीत भाऊ नागपुरला पोहचला. खूप पायपीट करीत मजल दरमजल करून पायातून वाहणाऱ्या रक्ताकडे दुर्लक्ष करीत, घराचा शोध घेता घेता एका घरी भर उन्हात भाऊ जावून पोहचला. घराचं दार बंद पाहून दारावरची बेल वाजवली. दार उघडल्यावर दारात एक खेडून मुलगा दिसला. वा.कृ.चोरघड्यांनी त्या बाळाची चौकशी करून त्यास आत घरात घेतलं. भाऊनी वा.कृ.चोरघड्यांना त्यांच्या भाषणाची आठवण करून दिली. ही भाऊची सत्वपरीक्षा होती.

भाऊ या सत्वपरीक्षेत पास झालेत. इथुनच भाऊच्या जीवनातील पुढच्या प्रवासाला सुरवात झाली. या काळात चोरघड्यांच्या घरची सर्वच प्रकारची कामे करून भाऊनी एम.कॉम., बी.एड. पर्यंतचे शिक्षण पूर्ण केले. पुढे देह प्रपंचाचा दास समजून फूड इंस्पेक्टर ची नोकरी केली. नंतर एल.आय.सी.मध्ये काम केलं पण नोकरीत कुठेच मन रमत नव्हते. मनात अनेकदा समाजसेवेचे विचार वारंवार घोळू लागले होते. याच काळात पंढरीनाथ महाविद्यालय, नरखेड येथे अर्धवेळ व्याख्याता म्हणून कनिष्ठ महाविद्यालयात नोकरीला सुरूवात केली. पुढं नावारूपास आलेले हेच ते कर्मयोगी डॉ.भाऊराव उर्फ भाऊसाहेब लहानुजी भोगे.

डॉ.भाऊसाहेब भोगे यांची याच दरम्यान कमलाताई होस्पेटांशी भेट झाली. याच स्नेहातून पुढे सन १९७१ मध्ये विद्या शिक्षण प्रसारक मंडळ या संस्थेची स्थापना केली. यानंतर जन्मभूमीचे ऋण फेडण्यासाठी सन १९७२ मध्ये ग्राम सुधार योजना, थुगांवदेव या संस्थेची स्थापना केली. आज घडीला या दोन्ही ही संस्थांचा व्याप संपूर्ण विदर्भभर वाढला असून, डिगडोह, हिंगणा येथे एन.के.पी.साळवे वैद्यकीय महाविद्यालय, लता मंगेशकर हॉस्पिटल, दंत महाविद्यालय, फिजीयोथेरपी कॉलेज, नर्सिंग कॉलेज, पदवी व पदव्युत्तर कला, वाणिज्य महाविद्यालय, प्राथमिक शाळा, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक विद्यालय, सी.बी.एस.ई. कॉन्व्हेंट स्कूल याचं जाळं आज संपूर्ण विदर्भातील खेडी, गाव व शहरात विणल्या गेलेलं आहे.

थुगांवदेवचं नाव देवग्राम करण्यासाठी ग्रामस्थांचा महत्वाचा पुढाकार घेऊन या पुण्यभूमीत शिक्षणाची गंगा आणली. आज या छोट्याशा गावात केजी टू पीजी शिक्षण देणारं एक आदर्श केंद्र अंत्योदय मिशन या नावानी उभे आहे. एकूण २५ एकर जागेवर वसलेली ही विशाल वास्तु डौलांनी उभी आहे. आज या शैक्षणिक संस्थेत जीवन विकास महाविद्यालय पदवी, पदव्युत्तर व स्किलबेस एज्युकेशन तसेच कनिष्ठ कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालयापर्यंतचे गुणवत्तापूर्ण शिक्षण दिल्या जात आहे.

नागपूर बोर्डाच्या १२ वी परीक्षेत कलाशाखेत आज अनेक विद्यार्थी गुणवत्ता यादीत उत्तीर्ण झालेले आहेत. एवढेच नव्हे तर विज्ञान शाखेतील अनेक विद्यार्थी नरखेड तालुक्यात प्रथम क्रमांकाने उत्तीर्ण झालेली आहेत. जीवन विकास विद्यालयातील पाचवी ते दहावी पर्यंत शिक्षण घेणारी अनेक मुले जीवन शिक्षण मुल्य संस्कार घेऊनच जीवनात आज पुढे निघालेली आहेत.

दहावी शालांत परीक्षेत अनेक मुले तालुक्यातच नव्हे तर जिल्ह्यातसुद्धा अग्रेसर आहेत.

जीवन विकास प्राथमिक शाळेत आजही दर्जेदार शिक्षण दिले जात आहे. ऐवढेच नव्हे तर यासोबतच स्वयंसिद्धा प्रशिक्षण सुद्धा दिल्या जात आहे. खरतरं विद्यार्थ्यांना जीवन शिक्षण देताना संस्काराचं पहिलं बाळकडू इथेच दिल्या जात आहे. याशिवाय या सी.बी.एस.ई कॉन्व्हेंट स्कुलच्या माध्यमातून गावखेड्यातील मुलांना इंग्रजी शिक्षणाची दालन उघडी करून दिलेली आहेत.

जीवन विकास आय.टी.आय.च्या निमित्ताने ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांना कौशल्याधारित व्यवसायाधिष्ठीत शिक्षण देण्याचा यशस्वी प्रयत्न सुरू असून अनेक प्रशिक्षणार्थ्यांना रोजगार व स्वयंरोजगाराच्या संधी उपलब्ध करून देण्यात आलेल्या आहेत. याशिवाय मेळघाटातील दऱ्या-खोऱ्यात, दूर्गम भागात राहणाऱ्या आदिवासी, कोरकू मुलांना माध्यमिक, उच्चमाध्यमिक व कनिष्ठ महाविद्यालयापर्यंतचे शिक्षण देण्यासाठी अंत्योदय मिशन ही सेवाभावी संस्था अविरतपणे उभी आहे.

भाऊसाहेबांनी स्थापन केलेल्या व्हीएसपीएम अकॅडमी ऑफ हायर एज्युकेशन या संस्थेला ४८ वर्षे पूर्ण झालेली असून सुवर्ण महोत्सवी वर्षाकडे वाटचाल सुरू आहे. तर ग्राम सुधार योजना म्हणजेच आजची अंत्योदय मिशन, देवग्राम या संस्थेला ४७ वर्षे पूर्ण झालेली आहेत. या दोन्ही रोपट्यांचे विशाल अशा अश्वत्थ वृक्षात रूपांतरण झालेले आहे.

मुळात डॉ.भाऊसाहेब नरखेड येथे नोकरी करतानाच कधी पायी तर कधी बसने प्रवास करीत होते. त्यांनी तळागाळातील दिनदलित, गोरगरीब, निरक्षर, खचलेल्या अशा अनेक जातीधर्माच्या मुलांना शिकवून रोजगाराला लावलं. आज १०००० पेक्षाही जास्त कुटुंबात ज्ञानाचा प्रकाश निरंतर तेवतो आहे. त्यांनी अनेक कुटुंबांना अर्थाजनाची संधी दिली. अनेक गरीबांना मदत करीतांनाच त्यांच्या मुलाचे संसार उभे केलेत. माणसातील माणूसपण नव्हे तर त्यांनी त्यांच्या ठायी देव पाहिला.

आज अंत्योदय मिशन देवग्राम या संस्थेच्या मार्फत विविध ठिकाणी रोगनिदान शिबीर, रक्तदान शिबीर, आरोग्य तपासणी शिबीर, श्रमसंस्कार शिबीर, जीवन शिक्षण संस्कार शिबीर, योग शिबीर, हुंडा प्रतिबंधक विचार शिबीर वेळोवेळी राबविले जात आहे. खरा देव मंदिरात नसून तो माणसात आहे. कर्म ही पूजा, हे डॉ.भाऊसाहेबांचे विचार, माणसाला, समाजाला येथील कर्मचारी वर्गाला प्रेरीत करीत असतात. त्यांनी अनेक गांधीवादी कार्यकर्ते व जीवाला जीव देणारी माणसे जोडलीत.

समाजाशी आपले असणारे नाते हे असे आहे की, आपण वेळोवेळी समाजात येणाऱ्या अडी अडचणींच्या प्रसंगात समाजासाठी धावून गेले पाहिजे असे त्यांना वाटत असे । समाजाचे ऋण फेडण्यासाठीच आपला जन्म झालेला असून हा समाजच माझे माता-पिता आहेत असे भाऊसाहेबांना आजही वाटते । ही समाज जीवनावरची त्यांची अढळ निष्ठा कधीही ढळली नाही । आज दि. १० मार्च २०१९ डॉ.भाऊसाहेब भोगे यांना वयाची ७५ वर्षे पूर्ण होत असून या अमृत महोत्सवी वर्षात भाऊसाहेब शतायुषी होवून निरंतर समाजसेवा करीत राहोत, अशी शुभकामना करूयात ।

इंटरनेट आणि मराठी साहित्य

कु.सिमा वाय. बेहनिये
बी.ए.भाग–२

आजच्या आधुनिक काळात मानवी मनाचा आणि संगणकीय जाणीवांचा विचार करतांना मनुष्याच्या जीवन जाणीवांमध्ये फार मोठा बदल झालेला दिसून येतो. मनुष्य हा समाजशील प्राणी असल्यामुळे तो सामाजिक पातळीवर संबंधाचे जाळे निर्माण करून जीवन जगत असतो. एकमेकांशी संवाद साधणे, आपले जीवनानुभव कथन करणे, हा मानवी स्वभाव असल्यामुळे संवाद आणि संपर्क ही मानवाची मोठी गरज आहे. अलीकडच्या काळात माणसं जोडण्यासाठी, आपले भाषिक संबंध मजबूत करण्यासाठी माणूस मोठया प्रमाणात संगणकाचा वापर करू लागलेला आहे. आपल्या भावना व्यक्त करणे, विचार कल्पना मांडणे, अभिव्यक्त होत राहणे, मित्र मिळविणे, मैत्री जपणे—वाढविणे, नवी नाती प्रस्थापित करणे, चर्चा वादविवादात भाग घेणे, संदेश—पत्र पाठविणे, शुभेच्छा देणे अशा असंख्य कारणासाठी इंटरनेटचा वापर होतो आहे. म्हणूनच आजच्या युगाला आपण माहिती तंत्रज्ञानाचे युग म्हणून संबोधत असतो. या युगात प्रत्येक गोष्ट झटपट आणि बिनचूक उपलब्ध होणे ही बाब अत्यावश्यक बनलेली आहे. यासाठी मानव वेगवेगळया साधनांचा वापर करीत आहे. संगणक हे त्यापैकी अतिशय महत्वाचे साधन आहे. या साधनाच्या द्वारे इंटरनेटच्या माध्यमातून चालणारा संवाद फार मोठया व्यापक आणि वैविध्य पूर्णपध्दतीने होतांना आपण बघत आहोत.

जगभरात आज सर्वाधिक संर्पक संगणकाच्या माध्यमातून होत असल्यामुळे मानवाच्या संवाद प्रक्रियेत संगणकाचे महत्त्व फार अनन्य साधारण ठरले आहे. आज तंत्रज्ञानामध्ये सर्वाधिक झपाटयाने माहिती तंत्रज्ञानाचा विकास होतो आहे. जगभर निर्माण झालेले इंटरनेटचे जाळे, लाखोच्या संख्येत असलेल्या वेबसाईट्स, या प्रत्येक संकेत स्थळावर संवादासाठी उपयोजित येणारे विविध पर्याय पाहता संवादाची गरज ध्यानात येते. इंटरनेटच्या माध्यमातून माहितीचे वहन मोठयाप्रमाणात सुरू झालेले आहेत. 'गुगल' सर्च सारखे सर्च इंजीन आपल्याला अचूक माहितीपर्यंत पोहचवित असल्यामुळे 'विकिपिडिया' सारखे मुक्त ज्ञानकोश आपल्याला माहितीच्या सागरात घेऊन जातात. हा ज्ञानकोश ज्ञान देण्याबरोबरच आपले ज्ञान जगापर्यंत घेऊन जाण्यास मदत करत असतो.

मराठी भाषेतही आता अनेक संकेतस्थळे हे काम करीत आहे. ही बाब आपल्यासाठी एक मराठी भाषिक म्हणून फार महत्त्वाची आहे. १९९६ साली 'मायबोली' मराठीतील पहिले संकेतस्थळ सुरू झाले. या वेबसाईटने जगाच्या कानाकोपऱ्यात राहणाऱ्या मराठी माणसाला एकत्र आणले. मायबोली या वेबसाईटच्या रूपाने आधुनिक

जगाचे संवाद माध्यम असणाऱ्या इंटरनेट विश्वात मराठी भाषेने अगदी आत्मविश्वासाने पहिले पाऊल ठेविले आणि या माध्यमाची सारी सामर्थ्ये पेललेली दिसून येते. त्याचाच परिणाम म्हणून आज तुकारामाची गाथा, छत्रपती शिवाजी महाराज, गदिमाचे 'भावार्थ रामायण' ते अलीकडच्या अनेक कवींच्या कवितेपर्यंत अनेकांचे साहित्य इंटरनेटवर सहज उपलब्ध आहे. आता मराठी ईसाहित्य संमेलनही भरवली जात आहेत. या संमेलनांना मिळणारा प्रतिसाद अभुतपूर्व असतो. त्यामुळे परदेशात राहणाऱ्या मराठी भाषिकांना मराठी भाषेविषयीचा जिव्हाळा निर्माण होऊन ते या संकेतस्थळाद्ववारे पत्रव्यवहार सुविधा, वधु वर सुचककेंद्र, दिवाळी अंक विक्री यासारख्या उपलब्ध सोयीचा उपयोग करताना दिसतात.

अशा प्रकारे इंटरनेटचे हे विश्व अफाट आणि दिवसेंदिवस विस्तारत चाललेले आहे. केवळ मराठी भाषेपुरता या क्षेत्राचा विचार केला तर आज असंख्य मराठी संकेत स्थळे निर्माण झालेली पाहता येतात. १९९६ ला पहिले संकेतस्थळ प्रसिध्द झाले त्यानंतरच्या वीस वर्षात या क्षेत्रात मराठी भाषेने आश्चर्यकारक अशी झेप घेतलेली आहे. आज मराठीत शेकडो संकेतस्थळे उपलब्ध आहेत. मराठी पुस्तकांच्या विक्रींची दुकाने इंटरनेटवर आहेत. संत तुकाराम, छत्रपती शिवाजी महाराज, ज्ञानेश्वरी, वेद यासारख्या ग्रंथासोबतच आधुनिक मराठी साहित्यही इंटरनेटवर उपलब्ध आहे. त्यामध्ये कुसुमाग्रजांची साहित्य संपदा , पु.ल. देशपांडे, गदिमा तसेच मराठी भाषा, साहित्य, संस्कृती विषयक माहिती उपलब्ध करून देणाऱ्या जवळपास संकेतस्थळे ५२ , व्यक्ती विषयक माहिती देणाऱ्या संकेतस्थळे १५, प्रसार माध्यम विषयक माहिती देणाऱ्या संकेतस्थळे २२, पर्यटनविषयक व धार्मिक स्थळांची माहिती देणारे संकेत स्थळे ०८, रोजगार विषयक माहिती देणारे संकेतस्थळे ०४, इतर महत्त्वाची माहिती देणारे संकेत स्थळे ०५, इंटरनेटवर उपलब्ध आहेत. त्यामुळे सर्वच प्रकारचे ज्ञान भांडार आपल्यासाठी फार मोठया प्रमाणात खुले आहेत असे दिसून येते. यावरून मराठी भाषा देखील इंटरनेटच्या माध्यामातून जगापर्यंत पोहचत आहे. आज मराठी भाषा व साहित्य इंटरनेटच्या परिप्रेक्ष्यात आल्यामुळे मराठीभाषेला या माहिती आणि तंत्रज्ञानाच्या काळात मोलाचे स्थान प्राप्त झालेले आहे.

हे सर्व खरे असले तरी आपण या प्रवाहाला समजून घेण्यासाठी प्रयत्नशील असणे आवश्यक आहे. अर्थात संगणकीय इंटरनेटचे शिक्षण घेऊन आजच्या माहिती तंत्रज्ञानाच्या युगाचे साक्षर नागरिक म्हणून आपली ओळख निर्माण होणेही तितकेच महत्त्वाचे आहे. तेव्हाच आपल्या देशाला डिजिटल भारताचे स्वप्न साकार करता येईल असे मला वाटते.

राम गणेश गडकरी

कु.रिता आत्राम
बी.ए.भाग–३

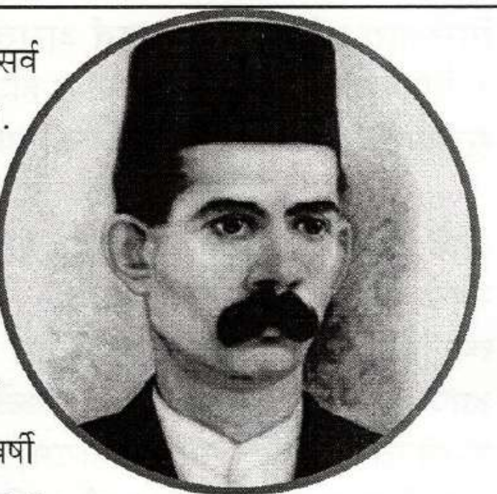

महाराष्ट्रातील मराठी साहित्यातील शेक्पिअर म्हणून ज्यांची सर्व मराठी वाचकांना ओळख आहे ते म्हणजे राम गणेश गडकरी होय. यांचा जन्म १८८५ मध्ये गुजरात येथील नवसारी गावी झाला. त्यांचे बालपण गुजराती वातावरणात गेले. तेथे त्यांच्या शेजारी राहणाऱ्या नाटक मंडळीचे कार्य बघून गडकऱ्यांच्या बाल मनाला गुजराती नाटक लिहिण्याची इच्छा झाली. येथेच त्यांच्या बाल मनावर मराठी नाट्यकलेचे बीजांकूर आकार घेऊ लागले. परिणाम स्वरूप 'सुरसुदंरी' नावाच्या नाटकाची निर्मिती त्यांच्या हातून अवघ्या वयाच्या सहाव्या वर्षी झाली. केवळ तीन दिवसात निर्माण झालेल्या नाटकाला प्रयोग रूपाने सादर करण्यासाठी रंगभूमीच्या मंचावर पहिले पाऊल ठेवले आणि पहिली कौतुकाची थाप प्राप्त केली. नाटय कलेचा राम गणेश गडकरी यांच्या बालमनावर झालेला हा पहिला संस्कार होता. पुढे आलेल्या पितृ वियोगासारख्या कौटुंबिक आपत्तीला सामोरे जात आपली शैक्षणिक जबाबदारी पूर्ण करण्याचा आणि फर्ग्युसनसारख्या महाविद्यालयीन जीवनाचा अनुभव घेण्याचा प्रयत्न त्यांनी केला परंतु त्यामध्ये त्यांना फारसे यश प्राप्त झाले नाही. त्यामुळे उच्च शिक्षण आणि तज्जन्य लाभ यावर आधारलेले त्यांचे सुख स्वप्न अर्थातच पूर्ण होऊ शकले नाही. यानंतर गडकऱ्याच्या आयुष्याला अकल्पित असे नवेच वळण लागले. त्यांना पुज्यनीय असलेल्या त्यांच्या वाड्. मय गुरूशी म्हणजे श्रीपादकृष्ण कोल्हटकरांशी त्यांचा परिचय झाला. यापूर्वीच त्यांचे कोल्हटकरांच्या वाड्. मयाशी नाते जडलेले होते. त्यांना शालेय जीवनापासून मुळातच वाचनाची आवड असल्यामुळे त्यांनी भारतीय आणि पाश्चिमात्य साहित्यिकांच्या साहित्याचे अध्ययन केले. परंतु कोल्हटकरांच्या वाड्.मयाची चांगलीच छाप गडकऱ्याच्या मनावर पडली. पुढे त्यांचा किर्लोस्कर नाटक मंडळीशी नोकरीच्या निमित्याने संबंध आल्यामुळे त्यांना नाटकाचे जग अगदी जवळून बघता आले. यातूनच त्यांना नाटयकलेची आवड निर्माण झाली आणि पुढे १९११ मध्ये त्यांनी आपले 'प्रेमसंन्यास' हे पहिले नाटक लिहिले आणि १९१२ मध्ये प्रयोग रूपाने रंगभूमीवर येऊन पुस्तकरूपाने प्रसिध्द झाले.

राम गणेश गडकरी यांचा ही नाटय कलेची सेवा पुढे अशीच अव्याहत सुरू राहिली. त्यांचे दुसरे नाटक 'पुण्यप्रभाव' १९१६ मध्ये प्रयोग रूपाने रंगभुमीवर येऊन रसिक प्रेक्षकांच्या स्वाधीन झाले. गडकयांची नाटयशैली रसिकांच्या मनाला पसंत पडू लागली असतांना त्यानी अतिशय सुंदर अशा नाटयकलाकृतीला जन्मास घातले. ती अजरामर नाटयकृती म्हणजे 'एकच प्याला' ही होय. समाज मनावर जबरदस्त प्रभाव टाकणारे आणि

आजतागायत समाजप्रबोधन करणारे हे 'एकच प्याला' नाटक उत्कृष्ठ नाटक म्हणून नाट्यवाड्.मयामध्ये अजरामर ठरलेले आहे. पुढील आपल्या साहित्य प्रवासात 'भावबंधन' ही पूर्ण नाटक व 'राजसंन्यास' हे अपूर्ण नाटक लिहिले. १९०७ च्या सुमारास त्यानी लिहिलेले 'वेडयाचा बाजार' हे प्रहसन अपूर्ण राहिले . १९०८–०९ च्या सुमारास लिहिलेले 'गर्वनिवार्ण' हे नाटक राजकीय दृष्टया आक्षेपार्ह ठरण्याचा संभव आहे अशी त्यांना भीती वाटल्यामुळे ते त्यांनी आपल्याच हाताने नाहीसे करून टाकले. याच वेळी 'रंगभूमी' मासिकात रंगभूमीविषयीचे त्याचे छोटे छोटे विनोदी लेख प्रसिध्द झाले.

१९१९ च्या सुमारास जानेवारी मध्ये गुजरातच्या कुशीत जन्मास आलेले राम गणेश गडकरी विदर्भातील सावनेरच्या कुशीत विसावले. अवघे चौतीस वर्षाचे आयुष्य या महान साहित्यिकाला लाभले. १९११ पासून सुरू केलेला साहित्य प्रवास अगदी बहरात असताना संपला त्यामुळे मराठी सास्वताची सेवा करणारा एक साहित्यिक या सेवा कार्याला मुकला त्यामुळे मराठी साहित्याची अपरिमित अशी हानीच झाली. पण अल्पावकाशात नाटक, कविता आणि विनोद या साहित्याच्या तिन्ही शाखांत त्यांनी केलेला पराक्रम इतका अद्वितीय ठरला की, प्रत्यक्ष त्यांच्या दोन्ही गुरूंचे म्हणजे श्रीपादकृष्ण कोल्हटकरांचे आणि केशवसुतांचे वाड्मयीन कार्य काही काळ त्यापुढे मराठी रसिकांना निष्प्रभ वाटू लागले. केवळ सात आठ वर्षाच्या वाड्.मयीन कर्तबगारीच्या बळावर राम गणेश गडकरी मराठी रसिकांच्या गळयातील ताईत बनले. इतक्या अल्प अवकाशात इतकी अमाप लोकप्रियता आणि परिणामक्षमता संपादन करण्याच्या बाबतीत ते विष्णुशास्त्री चिपळूणकरांशी तुल्यबळ ठरले. अव्याहत वर्षानुवर्ष स्मृतिदिन साजरा केला जाण्याचे, लोकांच्या भक्तीचे निदर्शक असे भाग्य लोकमान्य टिळकांना मिळाले ते मराठी वाड्.मयातील दिवंगत आधुनिकांत गडकऱ्यांच्या वाटयाला आले. हे डॉ. अ. ना.देशपांडे यांचे विधान अगदी तंतोतंत लागू पडते.

राष्ट्रसंताच्या ग्रामगीतेतील जीवन शिक्षण

कु.प्रियंका बांबल
बी.ए. भाग १

भारतासारख्या प्राचीन देशामध्ये शिक्षणाचे पाळेमुळे ऋषीमुनींच्या काळापासून रुजलेली आहेत. त्याही काळामध्ये विविधांगी शिक्षण ऋषीमुनींच्या सानिध्यात राहून विद्यार्थ्यांना दिले जात होते. जस –जसा काळ बदलत गेला तसतसे काळानुरुप शिक्षणपध्दती बदलत गेली. आजचे शिक्षण व पूर्वीचे शिक्षण यामध्ये तत्कालीन वर्तमान स्थितीचा विचार व गरज लक्षात घेता शिक्षणाचे नवनवे प्रवाह सुरु झाले व ते आज आपल्याला दिसतही आहे. शिक्षणाशिवाय तरुणोपाय नाही व त्याशिवाय मानवाची प्रगती नाही असे विचार अनेक थोर विचारवंतांनी मांडले. त्यांना अभिप्रेत असलेले शिक्षण व सध्याच्या परिस्थितीत उपलब्ध असलेले शिक्षण यामध्ये तफावत असल्याचे दिसून येते.

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांनी विविध पैलूंचा विचार करुन ग्रामगीतेमध्ये ग्रामोध्दाराची संकल्पना अत्यंत सुटसुटीत भाषेत मांडलेली आहे. त्यामध्ये देवदर्शन, आश्रमधर्म, ग्रामरक्षण, ग्रामआरोग्य, संघटनशक्ती इ. च्या सोबतच जीवनशिक्षणाची संकल्पना सुबकपणे मांडलेली आहे.

ग्रामगीतेतील जीवनशिक्षण (अ. 19) अत्यंत सोप्या आणि सुटसुटीत भाषेत जीवनशिक्षण म्हणजे नेमके काय, त्याचे स्वरुप काय, त्याची गरज काय, त्याची प्राप्ती कशी करावी यासंबंधी ओघवत्या भाषेमध्ये जीवनशिक्षणाची संकल्पना विशद केलेली आहे.

'नगरामाजी नागरचि होइजे' । यासाठी शहरचि विद्यार्थ्यां पाहिजे ।
खेडयामाजी 'नांगरचि वाहिजे' । ऐसे होते ।।3।।
ऐका ऐकी जयांची भावना । लक्ष द्यावे त्यांनी या वचना ।
येथे शिक्षणाची मूळ कल्पना । तीच चुकली आपूली ।।4।।
दिखाऊ कपडे, कोरडी ऐट । नोकरपेशी थाटमाट ।
हे शिक्षणाचे नव्हे उद्दिष्ट । ध्यानी घ्यावे नीट हे आधी ।।5।।

वरील पक्तींमध्ये राष्ट्रसंत म्हणतात, शहरी भागामध्ये म्हणजेच नगरामध्ये राहणारा विद्यार्थी हा शहरीच पाहिजे पण खेडयातील विद्यार्थी त्याला शेतातील नांगर चालविण्याचे शिक्षण द्यायला हवे. निवड थाटमाट व दिखाऊ कपडे हे शिक्षणाचे उद्देश नव्हे हे ध्यानात घेतले पाहिजे याचाच अर्थ केवळ कागदोपत्री पदव्या घेऊन अभ्यासाक्रमापुरते विद्यार्थी प्राप्त करु शकतो पण जीवनाची लढाई लढण्याचे शिक्षण त्यामधून प्राप्त होऊ शकते. हे स्पष्ट करण्यासाठी सुध्दा राष्ट्रसंत पुढे म्हणतात,

नुसते नको उच्च शिक्षण । हे तो गेले मागील युगी लपोन ।
आता व्हावा कश्टिक, बलवान । सुपुत्र भारताचा ।। 9 ।।
नदी,तलाव आणि विहिरी । यात पोहणे नानापरी ।
आपत्ती येता धावोनि तारी । ऐसे शिक्षण असावे ।। 13 ।।

म्हणजेच पदव्या आणि त्यानंतरचे हे कितीही उच्च शिक्षण घेतलेला विद्यार्थी त्याला समाजात वावरतांना, उद्भवलेल्या विविध परिस्थितीला तोंड देतांना अंगी असावे लागणाऱ्या गुणांची प्राप्ती शिक्षणातून होत असेल तर तेच खरे जीवन शिक्षण होय.

मुलापेक्षा मुलगी बरी प्रकाश देते दोन्ही घरी ।।

या उक्तीप्रमाणे मुलींना मुलांप्रमाणेच बरोबरीचा दर्जा दिला पाहिजे. असा संदेश जरी प्राप्त होत असला तरी स्त्रीयांसाठी समाजात वावरतांना असावे लागणारे शिक्षण या अगोदर राष्ट्रसंतांनी खालील ओळीतून मांडलेले आहे

मुलगी बहु शिकली शाळेमाझारी । परि स्वयंपाक करता न ये घरी ।
काय करावी विद्याचातुरी? । कामाविण लंगडी ती ।। 16 ।।
अशिक्षित स्वयंपाक करोनि खाई । सुशिक्षित चणे फाकीत राही ।
दोरास घालता नये वंधाहि । जेथे तेथे पराधीन ।। 17 ।।

वरील ओळींमध्ये राष्ट्रसंतांनी जीवन जगण्याचे शिक्षण प्राप्त केलेली स्त्री व नुसतेच कागदाचे शिक्षण प्राप्त केलेली स्त्री यामधील फरक मोठया सुंदरतेने कथन केलेले आहे. उच्च शिक्षण झालेली स्त्रि घरकामात तरबेज नसेल तर तीची अवस्था एखाद्या पंगू झालेल्या महिलेशी होते.

शिक्षणाबरोबरच आजचा युवक सामर्थ्यवान बलवान असला पाहिजे व प्रसंगी आलेल्या विपरीत परिस्थितीशी दोन हात करण्याचे सामर्थ्य त्याच्या अंगी असले पाहिजे जर तसे नसेल तर काय होते त्याची जाण राष्ट्रसंताना होती म्हणून ते म्हणतात,

गावावर आली गुंडांची धाड । विद्यार्थी दारे लाविती धडाधड ।
वाडवडिलांच्या अब्रूंची धिंड । काय शिक्षण कामाचे ? ।। 22 ।।
म्हणोनि पाहिजेत बलवान मुले । कुस्ती,मल्लखांब खेळणारे भले ।
धडाडीने प्रतिकारार्थ धजले । तरीच शिक्षण कामाचे ।।23 ।।

पूर्वीच्या काळातील आश्रम शिक्षणामध्ये विविध प्रकाराच्या विद्या जसे, धनुर्विद्या,मल्लविद्या,चित्रकला,संगीतकला, यासारख्या एकुण 64 कलांचे शिक्षण दिले जायचे अशा शिक्षणातून विद्यार्थी सर्वगुणसंपन्न कसा होईल व शिक्षणातून त्याचे चारित्र, चरितार्थ, शारिरीक व मानसिक आरोग्य सुस्वस्थ कसे होईल यासंबंधी विचार करणे व त्याबरहुकुम शिक्षण पध्दती असली पाहिजे असा विचार जीवन शिक्षणाच्या संदर्भानी राष्ट्रसंतांनी ग्रामगीतेच्या या अध्यायातून मांडलेला आहे.

राष्ट्रसंत पुढे म्हणतात,

आईबापांनी अंगावरि । मुले ठेवू नयेत निरंतरी ।
सोपवावी बालकांच्या विद्यामंदिरी । रक्षक असतील जे त्यांना ।। 44 ।।
जन्म देण्याचे काम मातापित्याचे । शिक्षणाचे काम विद्यागुरुचे ।

ते आसक्तीने पुत्रधन देशाचे । बिघडवून नये लाडवोनि ।। 45 ।।
आईबापांचा प्रेमळ चाळा । पुरवी लहान मुलांचा आळा ।
मुलगा होतो ठोंब्या – भोपळा । अतिलाडाने निकामी ।। 46 ।।

मुल जेव्हा बालपणात वावरत असते तेव्हा मातापित्यांनी मुलांचे लाड वाटेल ते न पुरविता त्याला शिक्षकांच्या अर्थात गुरुंच्या हवाली करावे, कारण अति लाडाने मुले निकामी होण्याची भिती जास्त असते हे राष्ट्रसंतांनी अगदी सहजपणे वरील पंक्तींमध्ये सांगितले आहे. कारण या देशात जन्माला आलेले प्रत्येक मुल एक पुढे एक जबाबदार नागरिक होणार असल्याने त्याला घडविणे हे प्रत्येक सुजान आई–वडिलांचे कर्तव्य आहे.

कोठेहि मुलांना लहानपणी । व्यसने लागू न द्यावी कोणी ।
लागताचि घ्यावी झाडणी । शिक्षका – पालकांची ।।52 ।।
मुलांस म्हणे सद्‌वर्तनी राहा । आपण बिडी पिण्यात वाजवी दहा ।
मग उष्णतेने बोलतो पहा । साजरा रेलगाडीपरी ।।55 ।।

शिक्षणाबरोबरच मुलांना नैतिकतेचे शिक्षण देणे ही आवश्यक आहे. व्यसनांपासून त्यांना दूर ठेवणे हे आपले आद्य कर्तव्य आहे नाहि तर पुढील पिढी व्यसनाधीन होईल. आणि उगाच सद्‌वर्तनी राहा असे सांगत बसेल पण ते सर्व व्यर्थ होईल याची चिंता ही जीवन शिक्षणाचे मुल्य सांगतांना राष्ट्रसंतांनी मांडलेले आहे.

म्हणोनि म्हणतो बालधन । ठेवा गावकऱ्यांनो । जपून ।
कोण सांगेल निघतील रत्न । किती गावी ।।74 ।।
या कोवळया कळयामाजी । लपते ज्ञानेश्वर, रवींद्र, शिवाजी ।
विकसता प्रगटतील समाजी । शेकडो महापुरुष ।।76 ।।

'मुलाचे पाय पाळण्यात दिसतात' अशी मराठीत म्हण आहे अर्थ असा की, आपल्या गावातील प्रत्येक बालक काय माहीत पुढे होऊन काय निपजेल हयाची आपल्याला कल्पना नसते म्हणून राष्ट्रसंत म्हणतात, या बालधनास जपण्याचे सत्कार्य करणे हे आपले आद्य कर्तव्य ठरते, कारण या बालधनातून अनेक संत, महापुरुष, समाजसुधारक लपलेली आहेत. ही रत्न जपणे आपले सर्वांचे कर्तव्य ठरते.

जीवन शिक्षणाचे मुल्य सांगतांना राष्ट्रसंतांनी भेदभावाला कुठेही थारा नाही आवर्जुन सांगितले आहे. गरिब –श्रीमंत असा भेदभाव न ठेवता जीवन शिक्षणाचे धडे सर्व मुलांना मग ते भिकाऱ्यांची मुले का असोना ती आपलीच आहेत हा सामाजिक समरसतेचे मुलगामी विचार मनी बाळगून शिक्षण हे सर्वांचे शिक्षणासाठी सर्व काही या कल्पनेतूनच या देशाचा उत्तम नागरिक कसा घडेल याचा मुलमंत्र राष्ट्रसंतांनी ग्रामगीतेच्या या अध्यायातून कळकळीने मांडलेला आहे.

सरते शेवटी मी एवढेच म्हणेल की, फक्त पदवी रुपी शिक्षणानेच केवळ माणूस मोठा होतो असे नाही तर त्याच बरोबर जीवनशिक्षण म्हणजेच संस्कारमुल्यवर्धित शिक्षण देणे, आत्मसात करणे म्हणजेच परिपूर्ण शिक्षण होय.

मराठी भाषेचे वर्तमान

कु.वैष्णवी धिरडे
बी.ए.भाग ३

आजच्या उच्च शिक्षण क्षेत्रात मराठी भाषेच्या वर्तमानाचा शोध घेताना सद्यस्थितीत तिची काय अवस्था आहे हे बघावे लागेल. तत्पूर्वी 'मराठी चे भवितव्य काय आहे. असा प्रश्न कुणी विचारतो तेव्हा त्या प्रश्नात मराठीच्या भविष्याबाबत विचारणाऱ्यांच्या मनात भविष्याबद्दल शंका आहे याची जाणीव होते. खरेच! मराठीची सद्यस्थितीतील वाटचाल, तिला बदल देऊन इतर भाषेचा उपयोग लक्षात घेता मराठीची अवस्था फारशी चांगली नाही हे जाणवते व तिच्या भविष्याबाबत विचार करावासा वाटतो.

उच्च शिक्षण क्षेत्रात मराठी भाषेचा उपयोग संपूर्ण महाराष्ट्रात मातृभाषा म्हणून केला गेला. परतु त्याच मातृभाषेचे लक्तरे आज वेशीवर टांगलेले दिसते. ज्या पध्दतीने मराठी भाषेच्या उगमापासून तिचे संवर्धन केल्या गेले, तसल्या जाणीवा किंवा ती गंभीरता आज राहिलेली दिसत नाही. आजपर्यंत मराठी भाषेचे गोडवे अनेकांनी गायले आहेत, ज्ञानेश्वरांनी म्हटले आहे,'माझ्या मराठीचे बोलू कवतुके परि अमृताते पैजा जिंके' म्हणजे ही भाषा अमृताहूनही सरस वाटते. ती नुसतीच गोड नाही तर नवजीवन देणारी आहे.

माधव ज्युलीयन यांच्या 'मराठी असे आमुची मायबोली' या कवितेत मराठी भाषेच्या इतिहास, भूगोल आजची स्थिती व तिचे उज्वल भवितव्य वगैरे वर्णन थोडक्यात व अर्थपूर्ण आहे. या कवितेची एक ओळ अशी 'हिच्या लक्तराची असे लाज आम्हा, नका पाहू तिच्या फक्त लक्तरा' या ओळीत कवीला या भाषेची अवस्था दयनीय झाली आहे हे मान्य आहे आणि ते सत्य आहे असे म्हणावे लागते.

आज आम्हाला निखळ मराठी भाषेत बोलायला लाज वाटायला लागली आहे. म्हणून आम्ही आमच्या मातृभाषेला हिंदी व इंग्रजीचे असंख्य ठिगळे लावायला लागलो आहे. शहरी उच्चभ्रूंपासून ग्रामीण भागातील सामान्य लोकांना सुध्दा मराठीचे हे ठिगळे लावलेले वस्त्र वापरण्यात धन्यता वाटते. म्हणून शहरी माणूस बोलतांना अर्धे इंग्रजी व अर्धे मराठी असे संमिश्र बोलून आपली दुधाची तहान ताकावर भागवितांना दिसतात. अशाचप्रकारची अनावस्था जर मुकूंदराजाच्या ठिकाणी असती तर विवेकसिंधूचा जन्म झाला नसता व चक्रधरांनी आपल्या शिष्यांना मराठीचे महत्त्व, मराठीविषयीचा अभिमान बाळगला नसता तर आज महानुभाव संप्रदायाच्या अनुषंगाने जे मराठीचे दालन समृध्द झालेले दिसते कदाचित ते दिसले नसते. तसेच ज्ञानेश्वरांनी 'मराठीच्या नगरीत ब्रम्हविद्येचा सुकाळ केला' नसता तर आज भावार्थदीपिकेसारखा ग्रंथ निर्माण झाला नसता आणि नाथांना 'संस्कृत वाणी देवे केली प्राकृत काय चोरापासूनी आली' हा दृष्टीकोन बाळगला नसता तर आज नाथांचे साहित्य मराठी भाषेत न राहता संस्कृत भाषेत निर्माण झाले असते. संत साहित्य, पंडिती साहित्य व शाहिरी वाडमयाचा आस्वाद घेता आला नसता हीच मळवाट केशवसुतांपासून अनेक कवी, लेखकांनी अवलंबिली म्हणून एवढे मराठीचे समृध्द दालन आज आपल्यासमोर उपलब्ध आहे. परंतु आजच्या विद्यमान परिस्थितीत निर्माण

झालेली स्थिती काहीशी वेगळी आहे. आज आपल्याला शहरी ग्रामीण भागात मराठी भाषेचा उपयोग करताना मराठीत इंग्रजी शब्दाची घुसळण होताना दिसते. वास्तविक या सर्व शब्दांना रूढ प्रचलित मराठी शब्द आहेत. पण आम्हाला इंग्रजीची हौस! या हौसेमुळे आम्ही बऱ्याच मराठी शब्दाचे ओढून ताणून इंग्रजीकरण करून ऐट मिरवितो.

मराठी भाषेची भरभराट करायची असेल तर तिची दयनीय अवस्था का झाली याचा अभ्यास करून मग त्यावर उपाययोजन ठरवून पाउले उचलली पाहिजेत. केवळ मराठी भाषेची दिवसेंदिवस पिछेहाट होत आहे अशी ओरड करून चालणार नाही. तर त्याच मराठी भाषेविषयी ती श्रेष्ठ व सुंदर आहे. याच भाषेच्या जोरावर आपण ज्ञान प्राप्त करू शकतो हा आत्मविश्वासही आपल्यात निर्माण झाला पाहिजे. संगणकाच्या माध्यमातून जे ज्ञानभांडार इंग्रजी भाषेत उपलब्ध आहे तेच आजच्या नवतरूणांनी मराठी भाषेत उपलब्ध करण्यासाठी धडपड केली पाहिजे. केशवसुत, चिपळूणकर, ह.ना. आपटे यांच्या सारख्या लेखकांनी पाश्चात्य प्रवाहातील नवीन साहित्यप्रकार मराठीत रूढ केले नसते तर कदाचित आजचे आधुनिक मराठी साहित्य निर्माण झाले नसते. त्याच प्रकारचा टप्पा आज निर्माण झाला आहे. आम्हाला असे वाटायला लागले आहे की, इतर भाषांमध्ये जे ज्ञान उपलब्ध होऊ शकते ते मराठीत मिळणार नाही म्हणून आज शिक्षणाचा प्रवाह बदलतांना दिसतो. समाजात एका नव्या संस्कृतीचा जन्म होतो आहे. ती म्हणजे आजची कॉन्व्हेंट संस्कृती होय. याच प्रवाहाकडे सर्वांचे लक्ष आज वेधले जाते आहे. त्यामुळे मराठी भाषेला ग्रामीण आणि शहरी भागात इंग्रजी आणि हिंदी भाषेचे अस्तर लागतांना दिसते. त्यामध्ये आम्हाला आमच्या बोली भाषेविषयी, पोटभाषेविषयी आणि प्रमाण भाषेविषयीचा असलेल्या जिव्हाळयाला सुरंग लागल्यासारखे वाटते. याचा प्रत्यय डॉ. डेव्हीड क्रिस्टल या भाषावैज्ञानिकाने केलेल्या संशोधनात येतो. ते म्हणतात, 'जगात दर पंधरा दिवसात कुठे ना कुठे एक भाषा मरत आहे'. म्हणजे, त्या भाषेचा अखेरचा भाषक काळाच्या पडद्याआड जात आहे. सध्या जगात सुमारे ६० भाषा अशा आहेत की, त्यांचा प्रत्येकी एकच भाषक जीवंत आहे. जगातल्या सुमारे ९६ टक्के भाषा फक्त चार टक्के लोक बोलतात. भारतातही शेकडो भाषा बोलल्या जातात यातल्या अनेक भाषा मरणासन्न आहेत. याला कारण अर्थातच इंग्रजी भाषेचा प्रचंड स्टीमरोलर त्यांना दाबून टाकत आहे. डॉ.क्रिस्टल यांच्या मते, १९९० च्यापूर्वी इंग्रजी ही जागतिक भाषा नव्हती. इंग्लिश ही जागतिक भाषा होण्याचे एकमेव कारण म्हणजे तिची ताकद, असे डॉ. क्रिस्टल यांना वाटते. डॉ.क्रिस्टल हे वेल्स विद्यापीठात भाषाविज्ञानाचे प्राध्यापक असून गेल्या चाळीस वर्षात त्यांनी या विषयावर शंभर पुस्तके लिहिली आहेत. ती ताकद राजकीय वैज्ञानिक, आर्थिक आणि सांस्कृतिक अशी चार प्रकारची आहे. मुळात जगाच्या दहाव्या क्रमांकावर असलेल्या आपल्या मराठी भाषेसमोर सुध्दा हाच प्रश्न आहे.

मराठी भाषेबददल व साहित्याबददल चिंता व्यक्त करताना कुमार केतकर असे म्हणतात, ''आज जे मराठी भाषेच्या व सर्जनशिलतेच्या नावाने आक्रोश करीत आहेत त्यांनीच ही अवस्था मराठी भाषेवरती आणली आहे. विशिष्ट ब्राम्हणी चौकटीच्या बाहेर, शहरी व ग्रामीण मध्यमवर्गीय अनुभवसृष्टीच्या पलीकडे, मनोविश्लेषनाच्या जाळयाबाहेर आणि भावूक व गहिवरलेल्या नात्यांना जंजाळाच्या पलिकडे साहित्य असू शकते याचे भान बहुतेक मराठी साहित्यिकांनी कधीही दाखविले नाही. आपल्याच वर्तुळात आत्मधुंद होऊन आणि परस्पराविषयीच्या हेवेदावे—मत्सरातून बाहेर न

पडलेल्या या साहित्यिकांनी मराठी भाषेवर व संस्कृतीवर केलेला आघात हा जागतिकीकरणाच्या आघातापेक्षाही अधिक क्रूर आहे''

आपल्या मराठी भाषेचे व्यवहारक्षेत्र संकुचित न होता, ते अधिक व्यापक कसे होईल यावर इलाज आपणच शोधून बाजार, मनोरंजन,शिक्षण आणि न्याय या चार क्षेत्रात तरी मराठीची काय अवस्था आहे, याची वस्तुनिष्ठ चिकित्सा प्रथम केली पाहिजे. मराठीचे सोळाव्या—सतराव्या शतकातील भौगोलिक क्षेत्र आजच्यापेक्षा अधिक व्यापक होते, असे काही नोंदीवरून लक्षात येते. मग ते अलीकडे का संकोचले?या प्रश्नावर सन १९२६ सालीच इतिहासाचार्य राजवाडे यांनी अशी टीका केली आहे की, ''मराठीची ज्ञानभाषा,संपर्कभाषा आणि व्यवहारभाषा करण्याचे आपले प्रयत्न कमी पडले, हे एक महत्वाचे कारण आहे. उदा. 'दर्पण'कार बाळशास्त्री जांभेकर आणि 'केसरी' कार बाळ गंगाधर टिळक यांनी आपले महत्वाचे ग्रंथ मराठीत न लिहीता ते इंग्रजीत लिहिले. आपले गहन विचार मराठीत व्यक्त करणे अशक्य आहे, असे त्यांना वाटले असावे काय?घरच्या गरीब माणसांची उपेक्षा करून बाहेरच्या श्रीमंताना मेजवानी देण्याचा हा प्रकार आहे, असे राजवाडे यांनी सुनावले आहे. मराठी ही ज्ञानभाषा व्हावी या भावनेतून राजवाडे यांनी संताप व्यक्त केला आहे. 'आर्यांचे मुलस्थान' हा ग्रंथ इंग्रजीत लिहून आपण मराठीचा गुन्हा करतो आहोत, हे टिळकांच्या लक्षात का येऊ नये, असे म्हणून राजवाडे पुढे म्हणतात की, हे असेच चालले तर मराठी भ्रष्ट नव्हे तर नष्टच होईल. थोडक्यात, आपल्या मौलिक विचार मराठी भाषेतून व्यक्त करणे शक्य नाही, अशा प्रकारची भावना म्हणजे न्यूनगंड होय.

'ज्ञानेश्वरी' किंवा 'तुकोबाची गाथा' इत्यादी काव्ये मराठी बोलीत आहेत. मराठीच्या शंभरावर बोली असल्याचे सु.बा.कुलकर्णी यांचे मत आहे. बोलीभाषेतूनच प्रमाण मराठी समृध्द झाली आहे. एकोणिसाव्या शतकात मराठी गद्यवाड:मयाची निर्मिती झाली. तीचमुळात नियतकालिकांच्या माध्यमांतून 'निबंधाला' मधून वैचारिक निबंध आणि 'मनोरंजन— करमणुकीसाठी कथा,कादंब—यांही प्रसिध्द झाल्या त्या अशा साप्ताहिकातूनच ही गरज अर्थातच नोकरदार व उच्चभ्रू सुशिक्षित मध्यमवर्गीयांची होती. बहुजनांची नव्हे. प्रमाणभाषा म्हणून वर्तमानपत्रे आणि नियतकालिकांनी जी मराठी घडविली, त्याबददल १९२६ साली विठठल रामजी शिंदे यांनी तक्रार केली आहे. ते म्हणतात, ''आपण मराठी म्हणून बोलतो ती अशिक्षित बहुजन समाजास समजत नाही, कळत नाही. कारण आमचे शब्द जरी मराठी असले तरी विचार व शैली इंग्रजी असते. खरी मराठी भाषा ज्ञानेश्वर—तुकारामापर्यंतच होती. ती बिघडवली प्रथम मोरोपंतांनी ज्योतिबा फुले यांच्यापर्येंत ती कशीबशी तग धरून होती. चिपळूणकर आणि आगरकरांनी तर तिचा गळाच दाबला.'' यावरून असे दिसून येते की ज्ञानेश्वर, तुकारामादी संत व चक्रधरांनी जे मराठी भाषेत लेखन केले ते समाजातील तळागळातील लोकांना समजण्यासाठी म्हणूनच तत्कालीन बोलीभाषेचा उपयोग करून समाजातील लोकांपर्यंत मराठीचा रसाळपणा ते पोहचवू शकले किंबहुना समाजातील सामान्य माणसाशी हदयसंवाद साधू शकले. त्याचाच परिणाम म्हणजे अशिक्षित लोकांच्या तोंडी ज्ञानेश्वरी तुकोबाची अभंगवाणी रसाळपणे मुखर झाली. ती नाळ पुढे मराठी भाषेला अधिक भाषिक सौंदर्य प्रदान करतांना तिला क्लिष्ट केले व सामान्य माणूस त्यापासून दुरावला गेला तो इतका दुरावला गेला की आज त्याला मराठी भाषा बोलतांना इंग्रजी आणि हिंदी भाषेची मदत घ्यावी लागते. त्याशिवाय त्याला आपले विचार प्रकट करता

येत नाही. हेच आजचे मराठी भाषा व मराठी मानसाचे वर्तमान आहे.

ही दुरावस्था दूर सारायची असेल तर ज्ञानेश्वर तुकोबांप्रमाणे आजच्या नवपिढीला मराठी भाषेशी अधिक जिव्हाळा जोडता येईल का? जर जोडता आले तर काहीसे चित्र पालटू शकते. जर असेच राहीले तर महाराष्ट्राची अस्मिता असलेली मराठी भाषा मराठी माणसापासून दुरावल्याशिवाय राहणार नाही. याचाच अर्थ असा नाही की आपण इंग्रजी, हिंदी यासारख्या भाषेचा उपयोग करू नये, या भाषेतील ज्ञान आत्मसात करू नये असा नाही तर सांगायचे तात्पर्य एवढेच की आपल्या अस्मितेला दूर लोटून इतरांना जवळ करणे हे कधीही हितावह होऊ शकत नाही. ज्यावेळी ही भाषिक पिछेहाट जशी जशी होत जाईल तशी तशी वैचारिक दिशाही बदलेल आणि आपण मराठी भाषिक कॉन्व्हेट संस्कृतीचे पाईक झाल्याशिवाय राहणार नाही. काळाची गरज लक्षात घेता कान्व्हेंट संस्कतीचा अवलंब जरी करावा लागत असेल तरी याच बहुगर्दीत मराठी भाषेचा गळा दाबला जाणार नाही याचेही भान ठेवण्याची गरज आहे. मराठी भाषेला जर उर्जितावस्था यायची असेल तर प्रथम मराठी माणसांनी आपला प्रभाव वाढविण्यासाठी प्रयत्नशिल असले पाहिजे.

संतश्रेष्ठ नामदेवांचे कवित्व

कु. प्रिती सातपुते
एम.ए. भाग १

श्री. ज्ञानेश्वर, नामदेव, एकनाथ, तुकाराम आणि रामदास हे महाराष्ट्रातील थोर साधुसंत असून त्यांच्या साहित्याने मराठी संस्कृती आणि परंपरा समृध्द झाली आहे. महाराष्ट्रातील साधुसंतात वयाने जेष्ठ संत म्हणजे संतशिरोमणी नामदेव महाराज होत. वस्तुत: भारतीय संस्कृती ही अतिप्राचीन असून शतकानुशतके अनेक साधुसंतांनी सर्व धर्म समभावाची शिकवण देवून तिला एक वेगळेपणा दिला आहे. महाराष्ट्राच्या सांस्कृतिक इतिहासात मराठी संतांना स्वतंत्र स्थान आहे. किंबहूना ज्ञानेश्वर, नामदेव, एकनाथ तुकाराम आणि रामदास हे संत म्हणजे मराठी संस्कृतीचे बहिश्चर प्राण आहेत. संतांच्या वाणीच्या नामोच्चाराशिवाय मराठी संस्कृतीला पूर्णताच येत नाही. 'जगाच्या कल्याणा संतांच्या विभूती' या नात्याने महाराष्ट्रातील साधुसंतांनी आपल्या विचारांनी आणि चारित्र्यसंपन्न अशा आपल्या आचरणाने समाजासमोर आदर्श निर्माण केला व रंजल्या गांजल्या समाजाचे अश्रू पुसले. बहुजन समाजाच्या आध्यात्मिक उन्नतीसाठी आणि मोक्षे साधनेसाठी आत्मविष्कारातून ईश्वराची भक्ती करण्याचा सहजसोपा राजमार्ग ज्ञानदेवांपूर्वी नामदेवांनी आपल्या नामसंकीर्तनाने सांगितला. नामदेवांनी भागवत धर्मातील भक्ति मार्गाची मुहूर्तमेढ रोवली पण तिचा प्रसार आणि प्रचार केला तो नामदेवांच्या अभंगवाणीने ! 'ज्ञानाचा एका' आणि 'नामाचा तुका' असे जे वारकरी संप्रदायात म्हटले गेले त्यात नामदेवांच्या कर्तृत्वाचा आणि दीर्घ वाटचालीचा फार मोठा वाटा आहे. 'नाचु कीर्तनाचे रंगी। ज्ञानदीप लावू जगी । ' असे ध्येय भोळया भाबडया समाजाला नामदेवांनी दिले. आणि त्यांच्या आत्मोध्दाराचा मार्ग खुला केला. त्यांनी भारतभर मानवतेची आणि प्रेमधर्माची पतका पोहोचवली आणि एकतेचा महामंत्र देण्यात पुढाकार घेतला. 'ज्या ज्या देशी जाती तीर्था । तेथे तैसीच करिती कविता' असे नामदेवांचे अभंग आहेत. लोकस्थितीचे

अवलोकन करून जातिभेदाला थारा न देता लोकजागृती घडविण्यासाठी सगुणोपासनेचे सुलभ साधन आपल्या उत्कट आत्माविष्कारपूर्ण अभंगातून केले व त्याचा ठासा आजही मराठी कवितेवर उमटलेला आहे. तुकारामाचे स्फुर्तिदाते आणि नानकाचे गुरूरूप तर ज्ञानदेवांना ते वडिलबंधूतुल्य होते. यावरून वारकरी संप्रदायातील नामदेवांचे स्थान कुटुंबातील कर्तृत्वसंपन्न वडिलधाऱ्या प्रमाणे होते.

संत नामदेवानी मुख्यत: मराठीमध्ये आणि त्याचबरोबर हिंदुस्थानी (हिंदी—पंजाबी—राजस्थानीचे) संमिश्र आर्ष रूप) मध्ये काव्यरचना केली. या काव्यातून अभिव्यक्त झालेला त्यांचा जीवनानुभव विलक्षण पातळीवरचा होता. भक्तीच्या विविधरंगी अनुभूतीने तो सतत रंगलेला होता. या अविरत भक्तीच्या प्रेमरंगामुळे त्यांनी समकालीन समाजाला ज्ञानदान करण्याचा अधिकार प्राप्त करून घेतला होता. नामस्मरण व कीर्तन या प्रेरणेने प्रेरित होवून त्यांनी आध्यात्मिक अनुभूतीचा कळस स्वत:साठी प्राप्त करून घेतला पण शिवाय या ध्यासाने पुन:पुन्हा भारतभर पदयात्रा करून इतरजनांना या कळसाच्या उंचीवर घेवून जाण्याचा निष्ठेने प्रयत्न केला होता. हे सगळे जीवनानुभव नामदेवांनी आपल्या काव्यात शब्दांकित करून ठेवले आहेत. अंत:करणातील भक्तीच्या उमाळयातून नामदेवांची स्फुट काव्यरचना साकार झाली आहे. मराठी अभंगातून आणि हिदुस्थानी पदांमधून प्रकट झालेली त्यांची काव्यरचना म्हणजे त्या—त्या क्षणी नामदेवांनी मनाच्या गाभ्यापासून अनुभवलेल्या भावास्थितीचे तीव्रगडद कवडसे आहेत. आत्मनिष्ठ भावकवितेच्या जोडीने कथाकाव्ये, आख्याने, चरित्रे आत्मचरित्रे, प्रवासवर्णन, आरत्या इत्यादी वाङ्:मयरूपाची निर्मिती नामदेवांनी केली आहे. कृष्णकथा आणि रामकथा त्यांनी रसाळपणे गायिली आहेत. तर कधी स्वत:ला आलेले अगम्य पातळीचे अनुभव बुध्दीला विस्मित करणाऱ्या कूट रचनेतून त्यांनी सादर केले आहेत. नामदेवांच्या कवित्वाचे कमळ असे नाना पाकळयांनी फुललेले आणि नाना रंगांनी खुललेले आहे. अडीच हजारांवर मराठी अभंग आणि तीनशेहून अधिक हिंदुस्थानी पदे अशी नामदेवांची काव्यसंपदा आहे. 'नामयाचे बोलणे नव्हे हे कवित्व । हा तो रस अद्‌भूत निरोपमु ।। ' अशी नामदेवांच्या कवित्वाची प्रशांसा खुद्द ज्ञानदेवांनी केली आहे. 'दुधावरील साय ते मी वर्णु काय। तैसे गाणे गाय नामदेव ।। असे धन्यतेचे उद्‌गार नामदेवांचे शिष्य परिसा भागवत यांनी काढले आहेत. शिखांचा धर्मग्रंथ 'श्री.गुरूग्रंथसाहेब' यांचे संकलन गुरू अर्जुनदेव यांनी केले. त्यामध्ये शिखांच्या गुरूंच्या काव्यरचनेबरोबरच शिख धर्माबाहेरील बारा भक्तांची काव्यरचना त्यांनी आदराने समाविष्ट केली. या बारा भक्तापैकी शेख फरीद, जयदेव आणि नामदेव हे तिघे शिख धर्माचे संस्थापक गुरू नानकदेव यांच्या आधीचे आहेत. या सर्व बारा भक्तांच्या समाविष्ट रचनेमध्ये नामदेवांची काव्यरचना सर्वाधिक (एकसष्ट पदे) आहे.

'अभंगाची कळा नाही मी नेणत । त्वरा केली प्रति केशीराजे ।।' या अभंगात त्यांनी स्वत:च वर्णन केल्याप्रमाणे, रात्रंदिन असलेल्या नामस्मरणाच्या ध्यासामुळे आणि मनातील भक्तिभावना व्यक्त करण्याच्या आवेगामुळे नामदेवांना 'अभंग' स्फुरला त्यामुळेच मराठीला हे एक शाश्वत देणे नामदेवांच्या स्वप्नाने दिले आणि ज्ञानदेवांपासून पुढे निळोबा—बहिणाबाई पर्यत सर्व संतकवीनी या 'अभंग' छंदास अधिकाधिक परिपूर्णता आणली. नामदेवांच्या मनात दाटून आलेल्या भक्तीच्या उत्कट अनुभवांचे आणि या प्रेमधुंद गीतांचे सूर जुळून आले आणि भक्तिप्रेमाने धुंद होवून गाणे, नाचणे यातूनच त्यांचे कवित्व साकार झाले. नामदेव हे साक्षात्कारी संत असल्यामुळे त्यांनी जी काव्यरचना केली ती मुलत: भक्तीची एक साधना म्हणूनच ! श्री. नामदेव गाथेत (सरकारी प्रत) नामदेवांच्या नावावर हिंदी, मराठी आणि गुरूमुखीचे जवळजवळ अडीच हजार अभंग आहेत. त्यांचे वर्गीकरणही केले आहे. मंगला चरणांचे अभंग, बालक्रीडेचे अभंग, कृष्णलीलेचे अभंग, रामकथापर अभंग, विठ्ठल महात्मपर अभंग, शिवस्तुतीपर अभंग, नामहिमापर अभंग, संतमहिमापर अभंग, चांगदेव समाधी अभंग, मुक्ताबाईची समाधी, निवृतीनाथांची समाधी चारित्रात्मक अभंग,आर्तोद्‌गारी अभंग, आत्मसाक्षात्काराचे अभंग, उपदेशपर अभंग, रूपकात्मक रचना, भूमिका गीते, भुपाळया, आरत्या, हिंदी पदावली, रागदारी इतक्या विषयांवर व विविधप्रकारी रचना नामदेवांच्या अभंगवाणीत आहेत. नामदेवांचा सर्वात लहान अभंग तीन चरणी आणि अष्टाधरी आहे. तर सर्वात दीर्घ अभंग बरेच आहेत. तसेच विविध रचना आणि ओवीसदृश्य अभंग आहेत. साकी, कटाव, धनावली, धनाळेसदृश्य असेही अभंग नामदेवांच्या अभंगवाणीत आहेत. त्यांच्या अभंगवाणीत रचनेच्या दृष्टीने वैविध्यपूर्णता असून विषयवैचित्र्य आणि रचना वैचित्र्य हे नामदेवांच्या कवितेचे वैशिष्टये आहे.

नामदेवांचे अभंग सहजतेने केलेल्या संभाषणाप्रमाणे आहेत. त्यांच्या आत्मसंवादपर भुमिकेचा प्रभाव त्यांच्या अभंगांच्या आविष्कारावरही पडला आहे. त्यांचे सहज उत्स्फूर्त बोलणे भक्तियुक्त प्रामाणिकपणा, अंत:करण प्रवृत्तीतील विलक्षण कोवळी उत्कटता आणि आभासमय स्वप्नसृष्टी व यातून साकार होणारे भावविश्व यामुळे नामदेवांच्या अभंगातील अनुभूती आशय संक्रांत होतो. ज्ञानेश्वर आणि भावडांच्या संजीवन समाधीचे चित्रण करतांना त्यात विविध प्रतिमा—प्रतिकांमधून अनुभवाला गडद रंग देतात. उपमा,दृष्टांत देवून नामदेव आपला अनुभव प्रकट करतात. अनुभव हा त्यांच्या भक्तीचा किंवा जवळच्या मित्राच्या प्रेमांचा किंवा श्रेष्ठ स्नेहांचाही आहे ते म्हणतात. 'अंतर्बाहय एक ब्रह्मची कोंदले । दूजेपण नेले निपटोनी' अशा उत्कट शब्दातून आविष्कृत करतात संत नामदेव बोली भाषेतून आणि लोकभाषेतून आपल्या हृदयाचे 'उभड' व्यक्त करतात. सहज बोलावे त्याप्रमाणे नामदेव महाराज अभंगरचना करीत असल्यामुळे विविध बोलीभाषांचा भावगंध त्यांच्या कवित्वातून दरवळतो.

नामदेवांनी गायीलेल्या भूमिका गितांमधून प्रतिनिधिक लोकनायकाची परंपरा दिसून येते. उदा. गोंधळी, डांक, वासुदेव, खेळीया, अंधळा, कुळवाडी, जागल्या आणि चाटा, ईश्वरी भक्ति साधनेत आरतीला विशेष महत्व परंपरेपासून मिळाले आहे. साधकावस्थेपासून उपदेशकावस्थेपर्यत होत गेलेले नामदेवांच्या व्यक्तिमत्वाचे विकसन त्यांच्या अभंगातून प्रकट होते. हे अभंग म्हणजे नामदेवांची विशुध्द भावकविता आहे. नामदेवांच्या अंत:करणप्रवृत्ती जश जशी बदलत गेली. तस तसे ते अधिकच अंतर्मुख आणि उत्कट होत गेले. नामदेव महाराजांनी कृष्ण, राम शिव, विठ्ठल या दैवतांप्रमाणेच स्थलदर्शनपर आणि महात्म्यपर रचना केली तिला आख्यान कविता म्हणतात. त्यांनी ज्ञानेश्वरादी भावंडे आणि चांगदेव यांचे चरित्रही गायिले आहेत. बहुभाषिकता, विषय वैचित्र्यपूर्णता, नामसंकीर्तनाचा जागर आणि भूमिका गीतांतून गायिलेला लोकसंस्कृतीचा रंगढंग यामुळे नामदेव हे जीवनाचे 'खेळीये' होते. नामदेवांनी आत्माविष्काराचे साधन म्हणून कवित्व केले. यातूनच उत्कट भावानुभूती प्रकट करणारे अभंग, आख्यानात्मक पध्दतीचे अभंग, भारूडात्मकता, जनमानसात परंपरेने असलेली गीतपरंपरा आणि कीर्तनासाठी रागदारीतून निर्माण झालेली अभंगरचना असे नामदेवांच्या अभंगांना विविधत्व आले आहे.

नामदेवांच्या अभंगातून त्यांची उत्कट भक्तीची भूमिका जशी स्पष्ट होते. तसेच त्यांनी केलेल्या भावनिक प्रवासाचे प्रतिबिंब त्यांच्या अभंगातून उमटते. त्यांच्या कवित्वाचे बीजकेंद्र हे विठ्ठलभक्ती असल्यामुळे अनुभव प्रकटीकरणाचा आसमंत, परीघ आणि अवकाश हा आत्मनिष्ठ होवून त्यातून विविध भावनांचे विलोल प्रस्फुरित झाले आहेत. आध्यात्मिक चिंतनाचा हा प्रवास असल्यामुळे मानवी जीवनसापेक्ष प्रतिमा प्रतिकांमधून आपल्या भावना आणि संवेदना व्यक्त करतात. म्हणूनच त्यांच्या अभंगवाणीत विविध प्रतिमा आपल्या सर्व संभारासह फुलतात. शब्द, स्पर्श, रूप, रस आणि गंध यांचा सोनसडा त्यांच्या अभंगाच्या अंगणात पडतो. मराठी मातीच्या गंधातून अभंग स्फुरलेले असल्यामुळे अनुभव, आशय आणि आविष्कार यांची एकात्मता कुठेही उसवत नाही. त्यामुळेच त्याच्या अभंगाची श्रेष्ठता त्यांच्या सांस्कृतिक परिणामाशी अनुबंधित आहे. निसर्ग प्रतिमा, भावप्रतिमा यांतून नामदेव महाराज विठ्ठल भक्तीचा भाव व्यक्त करतात. नवविधा भक्तीचे एक सुंदर भावलेणे नामदेवांच्या अभंगातून व्यक्त झाले आहे. त्यात हर्षोल्लास आहे. तशीच श्रध्दाशिलता आणि उत्कटताही आहे. तळयात पायरीवर उभे राहिल्यावर जसे लख्ख प्रतिबिंब तळयात पडावे, तसे नामदेवांच्या चारित्राचे आत्मचरित्राचे, सख्यासोयऱ्याचे, आप्तस्वकीयांचे, मित्रांचे,शत्रूंचे, परिस्थितीचे आणि आर्त तळमळीचे प्रतिबिंब नामदेवांच्या अभंगातून साक्षात झाले आहे.

धैर्य

कु. पायल गवळी
बी.एस्सी. भाग १

नशिबाने साथ सोडली
म्हणून रडायचं नसतं
स्वत:च्या हिमतीवर
जगायचं असतं

कर्तृत्वातून माणूस घडतो
हेच त्याचे सामर्थ्य असते
शुल्लक संकटांना मात्र
मुळीच घाबरायचे नसते

मागचे सारे आठवून
तेच कुरवाळत बसायचे नसते
भवि याचा वेध घेत
जगण्यासाठी लढायचे असते

एक ठेच लागली म्हणून
पुढचा प्रवास थांबायचा नसते
धैर्य ठेऊन त्याच वाटेने
ध्येय प्राप्ती करायची असते.

भिक

यश कारोकर
बी.एस्सी. भाग १

हे रंग नवे जीवनाचे
शोधणारी ही भूक आहे ।
माणूस माणसाला हूल देतो
कशी ही चूक आहे ।।

पेटले आकाश सारे
बदलली माणसे कालची ।
माणसाने माणसाला
फसविण्याचे सुख आहे ।।

दुभंगली धरा ही अन्
गोठले रक्त नात्यातले ।
उसवले बंध रेशमाचे
वाटे जिंदगी ठीक आहे ।।

चेहरे रोज वाचतो
माणसांचे सुखी दुनियेतले ।
नमन करे जग उगवतीला
ही नवी शिक आहे ।।

वेचले आयुष्य कधी
आपले रक्त गोठवुनी मी ।
हात पसरूनी मागतो
पोटासाठी ही भिक आहे ।।

व्यथा जीवनाची

कु.आकांक्षा कारोकर
बी.एस्सी.भाग २

व्यथाजीवनाची

वेड मनाला लावू नका
गरिबी जगाला दावू नका
तुमच्या सोबत आम्ही आहो न बाबा
फाशी तुम्ही घेऊ नका

आली लग्नाला माझी ताई
हुंडयासाठी करू काही
असा धीर खचू नका
फेटा गहाण ठेवू नका
ताई हिमतीने उभी आहे न बाबा
फाशी तुम्ही घेऊ नका

कर्ज घेऊन दिवाळी केली
यंदाही काही पिकलेच नाही
नवीन कपडे घेऊ नका
खायला काही देऊ नका
पाणी पिऊन आता जगू न बाबा
फाशी तुम्ही घेऊ नका

आहे न आपली सोन्यासारखी शेती
त्यातच गाळून घाम अन् पिकवू मोती
देवदर्शनाला जाऊ नका
खिशाला खर्च लावू नका
विठ्ठलाला आपल्या रूपात बघा न बाबा
फाशी तुम्ही घेऊ नका

पंढरपूर शेतात बघा न बाबा
फाशी तुम्ही घेऊनका

विदर्भ माझा

मयुरी नारनवरे
बी.ए.भाग २

वनराईच्या गर्द झाडीमधूनी
शोधतो विदर्भ माझा ।
घाम गाळूनी अश्रू ढाळूनी
का भोगतो बळी माझा ।।

किती लूटले चोरट्यांनी
घाव घालूनी काळीजावरी ।
किती शोषकांचे हजार वार
झेलीतो विदर्भ माझा ।।

जगणे सारे बहाल झाले आमूचे
कोणी पुसे ना का ।
पारतंत्र्याच्या श्रृंखलात इथेच
जगतो विदर्भ माझा ।।

स्वप्न पाहीले होते कधी
उंच शिखरावरी उडण्याचे ।
फास घेवूनी मरणासाठी
भिक मागतो विदर्भ माझा ।।

शंखनाद हा करू चला रे
अंतिम युद्ध लढण्यासाठी ।
स्वातंत्र्याची विजयी पताका
पाहतो विदर्भ माझा ।।

स्वप्न

कु. शिल्पा नाडेकर
बी.एस्सी. भाग १

सांज ढळल्या मंद राती
तू कधी येशील का ।
चांदण्यांच्या गर्द लाटेतून
हात तू देशील का ।।

तूला अजूनी कळेना
माझी डोळ्यांची भाषा ।
स्पर्श ओल्या गारव्याचे
रंग नवे तू घेशील का ।।

माळरानी तूझे ते रानात
हरविणे मज आवडे ।
सळाळत्या वाऱ्यातूनी
मनासवे तू जाशील का ।।

या दाटलेल्या धूक्यांना
आवरी हे किरण वेडे ।
या प्राक्तनाचे अर्थ हे
शेवटावरी तू नेशील का ।।

भोगतो मी अजूनी आहे
चूक एक किरणांची ।
काळीजाच्या स्पंदनांचे
श्वास नवे होशील का ।।

हिंदी विभाग

प्रभारी प्राध्यापक

प्रा.डॉ.भाविक मनियार

संगीत एक योग

रवि आर. फंदी
बी.ए. भाग – २

योग के अष्ट अंगो यम, नियम, आसन, प्राणायम, प्रत्याहार, ध्यान, समाधि का संगीत साधना द्वारा प्रतिपादन किया जा सकता है, क्योंकि संगीत एक यौगिक विद्या है। एक संगीत साधक, जो योग के अष्ट अंगो का निर्वाह करता है अथवा अभ्यास से निर्वाह करने का यत्न करता है, निश्चित रूप से रोगों से बचा रहता है। जिस प्रकार जल–वायु का प्रभाव मनुष्य के स्वास्थ्य पर पडता है उसी प्रकार मानसिक अवस्थाएं भी मानव के स्वास्थ्य को प्रभावित करती है। लेकिन इस प्रभाव को सभी लोग अनुभव नहीं कर पाते। इसमें तनिक भी संदेह नहीं कि जिन लोगों का मन अशान्त तथा विकारयुक्त अवस्था में रहेगा, वे कभी वास्तविक स्वस्थ जीवन का सुख प्राप्त नहीं कर सकते। वर्तमान जीवन शैली वासनामय हो गई है और मन में उठने वाले क्रोध, लोभ, शत्रुता, वैर, छलकपट के भावों के कारण मनुष्य मानसिक शान्ति से वंचित रहते हैं। इसका प्रभाव हमारे भीतरी अंगों पर भी पडता है। स्नायु तनाव की स्थिती में रहते है परिणामस्वरूप पाचन शक्ति, श्वसन प्रणाली, प्रजनन केंद्रो के कार्यों में विकृति उत्पन्न हो ज़ाती है। अन्दरूनी तनाव चाहे वह स्थूल कारणों से हो अथवा सूक्ष्म से, रोग के रूप में फूट निकलता है।

दुर्गुण, दुर्व्यसन और कुविचारों के कारण शरीर और मन अस्वस्थ रहते है, भले ही वह बीमारी वैद्य, डॉक्टरों को नाडी में दिखाई न पडे तो भी उसका प्रभाव बडा घातक और भयंकर होता है। हिंसा, झूठ, चोरी, व्यभिचार और लोभ इन पांच दुष्कर्मोके निवारण की व्यवस्था यमें के अन्तर्गत है और मलिनता, बेचैनी, आलस्य, अज्ञान, नास्तिकता को दूर करने के लिए नियमों का विधान है। यह दस रोग ऐसे है जो शारीरिक और आत्मिक स्वास्थ को नष्ट कर डालते है।

आसन : योग का तृतीय अंग आसन है। वैसे तो सामान्य अर्थ में आसन बैठने के तरीके को कहते है। किन्तु योग साधना में अंगों की विभिन्न मुद्राओं द्वारा शारीरिक व्यायाम की विद्या को आसन कहते है। पैरों को एक दूसरे के ऊपर रखकर एडी ऊपर की ओर रखने की अपेक्षाकृत कुछ कठिन विधा को 'पद्मासन' कहा जाता है। इन विधियों से बैठने पर श्वास–प्रश्वास क्रिया ठीक प्रकार से बन पडती है।

संगीत के संदर्भ में देखा जाए तो नृत्य विभिन्न आसनों की ही श्रृंखला है। योग के कई आसन नृत्य द्वारा स्वयमेव ही सध जाते है। इसके साथ–साथ नृत्य एक अच्छा व्यायाम तो है की। स्वास्थ्य की दृष्टि से व्यायाम की उपयोगिता और महत्ता से कौन अनभिज्ञ है? व्यायाम की उपयोगिता आयुर्वेद व योग दोनों ही दर्शनों में समान रूप से पाई जाती है। संगीत में कला के साथ–साथ नृत्य द्वारा व्यायाम का स्वास्थ्य सम्बंधी उद्देश्य स्वयंमेव संपूर्ण हो जाता है। व्यायाम की उपयोगिता आहार तुल्य मानी गई है। आहार से रक्त बनता है,

इसे सभी जानते है । परंतु सब में यह शर्त है कि भोजन पाचन ठीक प्रकार से हो । उस आवश्यकता की पूर्ति आसनों द्वारा सरलतापूर्वक हो जाती है ।

व्यायाम क्रम इस प्रकार व्यवस्थित होता है कि सभी अनिवार्य स्नायु, उस स्थान विशेष में सक्रिय हो जाते है, उनकी संवेदना ग्रहण करने की क्षमता बढ जाती है । किसी भी स्थान विशेष की निष्क्रियता वहां रक्तावरोध उत्पन्न करती है तथा मल संचय का कारण बनती है । व्यायाम द्वारा हृदय की गति का बढना, सारे शरीर में रक्त का दौड जाना कोई विशेष बात नही । व्यायाम की स्थिति में हृदय रक्त को कम समय में अधिक ताकतवर पम्पिंग क्षमता के साथ फैंकता है । ऐसे भी त्वचा की कोशिकाएं खुल जाती है ।

हर मिनट में औसतन व्यक्ति १५ से २० बार तक सांस लेता है । हर सांस के साथ ऑक्सिजन के अणु अन्दर प्रवेश करते है और कार्बन-डाय-ऑक्साइड के बाहर चले जाते है । सांस जितनी उथली होगी, उतने ही कम वायुकोष खुलेंगे और रक्त की अशुद्धि उतनी ही मात्रा में बढती जाएगी । गहरी व सही तरीके से ली गई सांस हर वायुकोष को खोलती है व कोशिका वायुकोष के मध्य झिल्ली को सक्रिय बनाती है । सामान्यत: सांस लेने के पीछे, स्नायु-संस्थान ही उत्तरदायी माना जाता है ।

योगसाधना के आठ अंगो में प्राणायम चौथा सोपान है । आसन इसके पहले आता है और प्रत्याहार, धारणा, ध्यान, समाधि बाद में । योग का उद्देश्य शारीरिक एवं मानसिक दासत्व से छूटकर अपनी अपरिच्छिन, आनन्दमयी स्थिती को प्राप्त हो जाए । आसन शारीरिक क्रिया है और प्रत्याहार, धारणा आदि मानसिक साधना है । प्राणायाम की क्रिया उक्त दोनों प्रकार के साधनों के बीच का साधन है । यह शारीरिक भी है और मानसिक भी, क्योकि इससे शरीर और मन दोनों का निग्रह होता है । यदि प्राणायाम पर आधुनिक दृष्टि से विचार किया जाए जो हमें पता लगेगा कि प्राणायाम से हमारा सारा शरीर ओजस्वी हो सकता है और इस प्रकार हम शारीरिक समता प्राप्त करने तथा उसे कायम रखने में समर्थ हो सकते है । मानसिक समता प्राप्त करने में भी प्राणायाम को सहायक माना जाता है । आधुनिक विद्वानों का मत है कि काम, क्रोध, लोभ, मोह, मद, ईर्ष्या, द्वेष, घृणा, शोक, अनुताप आदि मनोविकार ही मानकिस शान्ति को भंग करनेवाले प्रबल कारण हौ । ये विकार हमारे मन के उस स्तर पर उत्पन्न होते है जहां चेतनता अथवा ज्ञान अर्धजाग्रत रहता है । प्राणायाम द्वारा हमारे मस्तिष्क के स्नायुजाल पर तथा हमारे मन के बोधपूर्वक व्यापारों पर ही नही अधिकार होता, बल्कि उससे उपर्युक्त स्तर के द्वार भी खुल जाते है । यही कारण है कि प्राणायाम साधक अपने मनोविकारों को दबाकर मानसिक समता स्थापित करने में समर्थ होता है । मानसिक साम्य में हलचल पैदा करने वाले कारणों को 'मल' कहा गया है । इन मनोमलों को धोने तथा आत्मा को निज रूप में स्थिर करने के लिए भगवान पतंजलि ने प्राणायाम को ही साधन बतलाया है । और भाष्यकार व्यासजी ने भी उनका समर्थन किया है ।

योगशास्त्र की तरह शरीर विज्ञानी भी प्राणायाम की महता को स्वीकार करता है । उसकी उपयोगिता, आवश्यकता का प्रतिपादन करता है । संगीत विद्वान प्राणायाम और संगीत साधना को समान्तर क्रिया मानते है । प्राणायाम के अनेक तरीके है तथा उनके अपने-अपने लाभ भी है । प्राण विद्या एक स्वतंत्र विद्या है। कहा जाता है कि

प्राण के वश में होने पर मन वश में हो जाता है । सरलतम और निरन्तर और निरन्तर होता रने वाला प्राणायाम यही है कि गहरी सांस लेने की आदत डाली जाए । पूरी सांस खींची जाए ताकि हवा से पूरे फेफडे भर जाएं । सांस को भरपूर मात्रा में खींचने की प्रक्रिया को भली प्रकार सम्पन्न किया जाए । इससे पर्याप्त मात्रा में दुगुनी ऑक्सिजन मिलने लगेगी औश्र प्राय: दुगुना ही पोषण भी प्राप्त होगा । चेहरे पर लालिमा बढती हुई और शरीर में स्फूर्ति काम करती हुई दिखाई देगी । संगीत द्वारा यही लाभ अभ्यास द्वारा प्राप्त किया जा सकता है ।

रक्त को स्वच्छ एवं सशक्त बनाए रखने की क्षमता सांस के द्वारा मिलने वाली प्राणवायु द्वारा ही पुरी होती है । यह क्रिया अदृश्य रूप से होती है, उसका प्रत्यक्ष दर्शन न होने से अनुभव भी नहीं होता, इसलिए इसका महत्व भी नही समझाजाता । श्वसन प्रक्रिया अर्थात् श्वास-प्रश्वास से सांस फेफडों में पहुंचती है । इसके बाद उसका प्रवाह शरीर की सभी कोशिकाओं तक पहुंचता है ।

सांस लेने का सही तरीका बिरलों को ही मालूम होता है, आम तौर से लोग उथली सांस लेने के आदी होते है । बिना परिश्रम के समय बिताने पर, झुककर बैठने पर तो यह प्रवाह और भी अधिक मन्द हो जाता है ।

गायन, संगीत में आसन में बैठने की स्थिति पर विशेष ध्यान दिया जाता है । जिससें सांस लेने की उत्तम प्रक्रिया आसानी से होती रहती है ।

'शारीरिक दृष्टि से प्राणायाम केवल श्वासोपयोगी अंगों का ही संचालन एवं व्यापार होता है । प्राणायाम का अर्थ है, श्वास की गति को कुछ काल के लिए रोक लेना । साधारण स्थिति में श्वासों की चाल इस प्रकार की होती है : पले श्वास का भीतर जाना, फिर रूकना, फिर बाहर निकलना, फिर रूकना, फिर भीतर जाना, फिर रूकना, फिर बाहर निकलना इत्यादि । गायन करते समय यह क्रिया स्वयं ही व्यवहार में सम्मिलित हो जाती है । प्राणायम में श्वास लेने का सामान्य क्रम टूट जाता है । श्वास (वायु के भीतर जाने की क्रिया) और प्रश्वास (वायु के बाहर जाने की क्रिया) दोनो ही गरहे और लम्बे होते हैं औश्र श्वासों का विराम अर्थात रूकना तो इतनी अधिक देर तक होता है कि उसके सामने सामान्य स्थिति में हम जितने काल तक रूकते हैं वह तो नही के समान और नगण्य ही है । योग की भाषा में श्वास खींचने को 'पूरक', बाहर निकालने को 'रेचक' और रोक रखने को 'कुम्भक' कहते है । पूरक, कुम्भक और रेचक इन्ही भेदों को लेकर प्राणायाम के अनेक प्रकार हो गए है । कुम्भक पूरक के पीछे भी हो सकता है और रेचक के भी, अथवा दोनों ही के पीछे न हो तो भी कोई आपत्ति नहीं । पूरक, कुम्भक और रेचक कितनी-कितनी देर तक होना चाहिए, इसका भी हिसाब रखा गया है ।

यह आवश्यक माना गया है कि जितनी देर तक पूरक किया जाए उससे चौगुना कुम्भक में लगाना चाहिए और दुगुना समय रेचक में अथवा दूसरा हिसाब यह है कि जितना समय पूरक में लगाया जाय उससे दुगुना कुम्भक में और उतना ही रेचक में लगाया जाए । पूरक करते समय जब सांस अधिक से अधिक गहराई के साथ भीतर रोकना होता है, आगे की पेट की नसों को सिकोडकर रखा जाता है । उन्हें कभी फुलाकर आगे की और नहीं बढाया जाता । रेचक भी जिसमें सांस को अधिक से गहराई के साथ बाहर निकालना होता है, पेट और छाती को जोर से सिकोडने से ही बनता है । कुम्भक करते समय मूलबन्ध साधने के लिए तो गुदा को सिकोडना पडता है और उड्डीयान बन्ध के लिए

पेट को भीतर की ओर खींचा जाता है तथा जालन्धर बन्ध के लिए ठोडी से छाती को दबाया जाता है ।

प्राणायाम के अभ्यास के लिए कोई भी उपयुक्त आसन चुन लिया जाता है, जिसमें सुखपूर्वक पालथी मारी जा सके और मेरूदण्ड सीधा रह सके । एक विशेष प्रकार का प्राणायाम होता हैं, जिसे 'मस्त्रिका' प्राणायाम कहते हैं । उसके दो भाग होते हैं, पहले भाग में सांस को जल्दी-जल्दी बाहर निकलना होता है । यहां तक कि एक मिनट में २४० सांसे बाहर आ जाती है । संगीत में यदि बैठने की स्थिति ठीक नहीं होगी तो साधक ठीक से गायन-वादन नहीं कर सकता । उसके लिए बैठने की स्थिति अर्थात् मुद्रा और वाद्य यन्त्र को पकडने का तरीका योग की स्थिति पैदा करता है । इस प्रकार यह सुनिश्चित होता है कि गायन के द्वारा प्राणायाम चिकित्सा सम्भव होती है ।

प्राणायाम का हमारे प्रधान अंग समूहों पर जैसे स्नायुजाल, ग्रन्थि समूह, रक्तवाहक अंग समूह, श्वासोपयोगी अंग समूह एवं आहार परिपाक करने वाले अंग समूहों पर गहरा प्रभाव पडता है । मल को बाहर निकालने वाले अंगों में हम देखते है कि आंते और गुर्दा तो पेट के अन्दर हैं और फेफडे छाती के अन्दर । साधारण तौर पर सांस लेने में उदर की मांसपेशियां क्रमशः ऊपर और नीचे की ओर जाती है जिससे आंतों और गुर्देमें भी निरंतर हलचल और हल्की-हल्की मालिश होती रहती है । प्राणायाम में पूरक एवं रेचक तथा कुम्भक करते समय यह हलचल और मालिश और भी स्पष्ट रूप से होने लगती है इससे कहीं रक्त जमा हो गया तो इस हलचल के कारण उसपर जोर पडने से वह हट सकता है ।

श्वास की क्रिया ठीक तरह से चलती रहे, इसके लिए आवश्यकता है, श्वासोपयोगी मांसपेशियों के सुदृढ होने की और फेफडों के लचकदार होने की । शारीरिक दृष्टि से प्राणायाम के द्वारा इन मांसपेशियों और फेफडों का संस्कार होता है और कार्बन-डाय-ऑक्साईड नामक दूषित गैस का भी भली भांति निराकरण हो जाता है । इस प्रकार प्राणायाम आंतों, गुर्देतथा फेफडों के लिए जोकि शरीर के मल को निकाल बाहर करने के तीन प्रधान अंग है, बडी मूल्यवान कसरत (व्यायाम) है । प्राणायाम जैसे क्रिया को संगीत के माध्यम से आसानी से व्यवहार में उतारा जा सकता है । सुरीले तानपूरे के साथ किया गया 'ओम' का उच्चारण स्वास्थ के लिए लाभकारी होता है ।

उपनिषदों में प्राणायाम के रोग नाशक प्रभावों पर प्रकाश डाला गया है । प्राणायाम के अभ्यास से सभी रोग दूर हो जाते है । योगचूडामणि उपनिषद में वर्णन आता है कि प्राणायाम से हिक्का, कास, श्वासरोग, सिर, नेत्र और कान की वेदना तथा वायु विकास नष्ट हो जाते है । अमृतनादोपनिषद में प्राणायाम के साधक को मृत्यु से परे कहा गया है । योगकुण्डल्यपनिषद का कथन है कि उज्जायी प्राणायाम मस्तक की उष्णता, कण्ठ में स्थित कफ तथा अन्यान्य रोगों को दूर करता है । शीतली प्राणायाम गुल्म, प्लीहा, पित, ज्वर, तृषादि विकारों को दूर करता है । मस्त्रिका प्राणायम कण्ठ के दाह को दूर कर अग्नि बढाता है, कुण्डलिनी जगाता है, पाप नष्ट करता है ।

सभी मानस रोग और प्रज्ञापराध से उत्पन्न रोग मन के आश्रित होते है मनुष्य की मानसिक अवस्था का स्वास्थ्य पर प्रभाव पडता है । शरीर की तुलना में मन का मूल्य हजारों गुना अधिक है, उसी प्रकार शरीर-रोगों की तुलना में मानसिक रोगों से क्षति अत्याधिक है । शरीर रोगी रहे किन्तु यदि मस्तिष्क स्वस्थ हो तो मनुष्य अनेकों मानसिक पुरूषार्थ कर सकता है, किन्तु यदि मस्तिष्क विकृत हो जाए तो शरीर के पूर्ण स्वस्थ होने पर भी सब कुछ निरर्थक बन जाता है । मनोविकारों के उपचार हेतु प्राणायाम चिकित्सा से श्रेष्ठ कोई पद्धति नहीं हो सकती । विधिपूर्वक खींचा गया श्वास शरीर स्थित प्राण के भण्डार में वृद्धि करता है तथा मस्तिष्क के शक्ति केन्द्रो को जाग्रत कर, सामान्य को असामान्य

बनाने तथा रोगी मन:स्थिति वाले के विकारों का शमन करने में सहायक सिद्ध होता है । इस सम्बन्ध में योग विद्या के ज्ञाताओं का कथन है कि ऐसा करने से प्राण मस्तिष्क के स्नायुओं तथा नाडी केंद्र की चक्र उपत्यिकाओं में उसी प्रकार जमा हो जाता है जैसे स्टोरेज बैट्री में संग्रहित विद्युत समयानुसार काम आती है ।

चिकित्सा के क्षेत्र में योग और संगीत की सम्मिलित भूमिका यही है कि गायन संगीत का अभ्यास यदि विधिपूर्वक किया जाए तो रेचक, पूरक, कुम्भक अर्थात् प्राणायाम को बाह्य वृत्ति रेचक और पूरक व आभ्यन्तर वृत्ति कुम्भक से मिलने वाले योग के प्राणायाम सम्बन्धी लाभों का लाभ स्वयमेव मिलना शुरू हो जाएगा । दुख तो इस बात का है कि गायन संगीत को यौगिक क्रिया न समझकर महज गले की कसरत तक सिमित रख दिया गया है । योग के अष्ट अंगों के साथ संगीत का समन्वय कर इस विषय को स्पष्ट करने की चेष्टा क गई है । गायन, वादन तथा नृत्य में गायन प्राणायाम साधना होती है । नृत्य द्वारा व्यायाम से प्राप्त होने वाले, दूसरे अर्थोमें आसनों से प्राप्त होने वाले लाभ मिलते है और संगीत द्वारा एकाग्रता के लाभ के विषय में तो कोई विवाद ही नहीं है । राग ध्यान चित्रों से संगीत द्वारा एकाग्रता में शीघ्रता एवं सूक्ष्मता आ जाने के कारण संगीत यौगिक क्रिया का स्थान पा सकता है ।

आधुनिक संगीत का स्वरूप योग से कोसों दूर जा चुका है । लेकिन जिस दिन संगीत को यौगिक क्रिया के रूप में प्रतिपादित किया जा सकेगा, संगीत की शक्ति तो दुगुनी हो जाएगी । तब संगीत शरीर को स्वस्थ रखने का आधार व शक्ति के रूप में प्रकट होगा । जो लोग महज किसी धुन से या कोई मधुर संगीत से चिकित्सा पाने का प्रयत्न करते है वे भूल जाते है कि मनोयोग के बिना संगीत का प्रभाव भी वे नहीं पा सकते । चिकित्सा बन पाएगी यह तो बडी दूर की बात है ।

इंग्रजी विभाग

प्रभारी प्राध्यापक

प्रा. दादाराव उपासे

A STITCH IN TIME SAVES NINE

Ku. Aishwary Chaudhari
B.Sc.III

You find a little hole in your coat, so small that you do not think it matters. Later, you find it has become a big tear; and it takes you more than nine stitches with needle and thread, and time and trouble, to repair it. If you have mended it at once, you could have done it in a minute or so and with one or two stitches. So the proverb means, take things in time and you will save yourself a lot of trouble. A small hole in a canal embankment can be stopped up with very little trouble; but if it is neglected, it will widen into a great breach which will call for much labour and expense to make it right again. As the old saying teaches, a kingdom may be lost by neglecting to replace a nail in a horse's shoe. " For want of a nail, the shoe was lost; for want of a shoe, the horse was lost; for want of a horse, the rider was lost; for want of a rider, the battle was lost; for want of the battle , the kingdom was lost."

This letter applies to matters of health. A man catches a cold and, thinking it a small matter, neglects it. It develops into pneumonia, and he is dangerously ill for weeks, or even dies. If he had taken the cold in time, he would have saved his life, or at any rate much suffering, loss of time and the expense of doctor's heavy bills. Or he neglects a scratch or cut, and develops blood-poisoning , and is seriously ill; whereas if he had attended to the wound at once, no harm would have come to him.

It can be applied, too, to morals and character. No one gets into a bad habit all at once. All habits begin with small and apparently innocent indulgences. For example, drunkenness. A drunkard begins by taking a glass of wine or whisky now and then, and thinks nothing of it. But the appetite for drink grows until it becomes a craving; and before he knows where he is, he has become a slave to drink. As a Japanese proverb says, "First the man takes a drink; then the drink takes a drink; then the drink takes the man." The only safe way is to avoid the first glass.

Paying no attention to small details and the neglect of small beginnings, have marred many a promising career.

AND THE WORLD WAS MADE

Bhupendra Rathod
B.Sc.II

Hundreds of millions of years ago, there was nothing of what we see today. The world was totally empty and there was darkness all around. There was only God and he created everything that we see today all around us.

Then God said, "Let there be light," and light appeared. Then God separated the light from darkness. He named light as day, and darkness as night.

On the second day, God wanted to create the sky. So he said, "Let there be a sky," and the sky appeared.

On the third day, God created the earth and the sea. He said, "Let the earth produce all kinds of plants," and the earth was full of plants, which gave fruits, vegetables, flowers and grains.

On the fourth day, God created the sun , the moon and the stars and placed them in the sky.

On the fifth day, God said, "Let the water be filled with living beings and the air with all kinds of birds," and the sky became populated with birds of different varieties and the water by fishes.

God also said, "Let the earth be populated with animals," and the earth was filled with animals of all kinds, both domestic and wild.

On the sixth day, God said, "I must now make a being that will be different from all other living creatures. He should resemble me and should have the power over all living creatures in water, land and air. I call him, Man."

Then God took some soil from the ground and formed a man out of it. He blew life into it and it began to breathe. In addition, God named him, Adam.

God then created a magnificent and beautiful garden and called it Paradise. In the garden, He created all kinds of trees that bore fruits and flowers. To supply water to this garden, God created a river.

In the centre of the garden, was a tree that gave the knowledge of what is good and what is bad.

God then placed Adam in the garden to cultivate it and keep himself busy. He told Adam, "You can eat the fruits from the trees except the one that grows in the centre. This fruit which I call the apple is entirely forbidden for you."

Moreover, Adam obeyed God.

God then sensed that Adam was lonely and said, "It is not at all good for man to live alone. He needs company and I shall create a suitable companion for

him."

And when Adam was in deep sleep, God removed one of his ribs and closed the flesh. He then created a woman from it and names her, Eve.

When Adam woke up, he was happy to see another person beside him. Soon they became friends.

Then on the seventh day, God rested because He was tired.

Both Adam and Eve lived happily in the Garden of Eden that God called Paradise. They lived amongst trees and lions, elephants and bears and all other wild creatures. But they were never frightened of them. They also had no clothes to wear and did not feel ashamed of being naked. They ate the fruits from the trees and drank the water from the river. Everything went on well until evil took its turn.

One day, the devil (The bad angel whom God had cast out of heaven and put into hell) holds the snake to tell Eve to disobey God and eat the fruit (apple) that grew in the centre of the garden.

When she was told this, Eve replied, "But God has forbidden us to eat it. He said that the fruit is not good for us."

The snake laughed at Eve and told her, "God has told you not to eat that fruit because He does not want you to be like Him. By eating the fruit, you will gain wisdom and be like God."

The snake coaxed Eve and told her, "Go ahead and eat it. The fruit is good for you."

Then when God was not looking, Eve quietly plucked out the fruit and ate half of it. She then offered the other half to Adam.

Now as soon as they ate the fruit, to their horror, they became conscious of their nakedness. And so they covered themselves with leaves and hid behind a bush because they felt guilty.

When God came to know that they had eaten the forbidden fruit, He became angry and told them, "You have sinned and are not fit to live in Paradise. You will be sent down to earth and will have to work hard all your life for a living. You will also suffer the pain for bringing up your children into the world. Your life will be full of hardships and sorrows until you return to the dust which I have created you from."

God was also angry at the snake. He summoned him for conspiring with the devil and put a curse on him.

When Adam and Eve were sent down to earth, they faced many hardships. They made clothes from animal hides which they killed for their food and did not enjoy the heavenly comforts any more. Since then all hardships are there on the earth.

LIFE AND LITERATURE

Priti Sewatkar
B.Sc. - I

Literature is the mirror of life and of the age, in which it is created or written. It provides a true an actual record of the social, economic, political and religious conditions of those times. The literary man is definitely affected by the incidents and goings-on of the society, in which he lives. He makes an account of all the incidents, which occur in that age and watches them closely. He tries to produce a faithful and real scene reflective of his age. He also presents the feelings and sentiments of the human mind either in the form of appreciation or in the form of bitter criticism.

History is based on evidence and so it is a real picture of life. Literature is a picture of life both real and ideal. It lays stress on what it ought to be and not on what it is. Literature reveals the beauty and truth of idea. History is sequential and a photographic representation of the events of a particular age, in which they take place. Literature is not history, but in every creative literature, truth of art should be a part of it. 'Faerie Queene', Milton's 'Paradise Lost', Tulsi's 'Ram Charitamanas' and 'Mahabharata' may be studied as books of social facts. But, the work of a critic is different. His work is based on the work of a literary artist. Sometimes he wishes to disassociate himself from the tendencies of his age.

Literature is made up of reality and falsehood. But, its function is to create an ideal world. Keats creates an imaginary world of his own. Wordsworth sermonizes to be a worshipper of nature. We see that all the great masters of literature in every language were profoundly moved by human suffering. Bacon, Milton, Shakespeare, Keats, Shelley, Tulsidas, Balmiki, Kalidas and Socrates have never ignored the pathetic aspect of human life on the scene in their respective ages. Thus, literature aims at instructing man through various devices of language, technique and theme. It also aims at following the rules of nature and the realities of human existence.

The quality of literature depends on the quality of mind, which produces it. The personality of the writer is revealed in his work. A powerful literary artist makes an impact on the society of his time. He leaves a stamp of his personality on his work as well as on the minds of the people of his age. Thus, his literature becomes priceless. It becomes a treasure house of learning. It guides the life of the people. Such an author becomes the representative artist of his age.

Literature and society are linked and they cannot be separated. Literature is supposed to be the mirror of life. The genius literary artist shapes the society with his genius and technique. It is the written document of men and members.

OUR SOCIAL EVILS

Ajay Dabarase
B.Sc. - I

India is a vast country. It comprises of people of different castes, communities and religions. These people have different thoughts and habits. Sometimes, their habits and behaviour are harmful to the society. So, our society is not free from evils. These evils come in the way of our progress and development.

Superstition is one of the greatest social evils. Many people believe in evil spirits and ghosts. Sadhus and cunning people take advantage of such people. They are made to perform cruel and inhuman deeds. People who have no children do cruel things. They sacrifice animals and stoop to the level of sacrificing even human beings. Some do strange things to get wealth.

Dowry system is another great curse of our society. It has disturbed the peace and happiness of the home and society. In the past, parents gave dowry to their daughters at the time of their marriage. It was a kind of gift. Now, it has become essential to give dowry.

The evil effect of the dowry system can be seen in our social life. Many girls remain unmarried because their parents cannot give dowry. A suitable match depends on dowry. The demand for it is on the increase. Serious steps in this direction must be taken to solve this problem.

Drinking and gambling are other social evils. Some people have taken to drinking and gambling. Besides, some people have formed the habit of taking drugs. In the course of time, these drug addicts and drunkards spoil their health and become unfit for any physical work. They have become a burden on their families.

The cast system is doing a great harm to our country. The people of the higher caste look down upon the people of lower caste. Even now, people of the lower castes have to suffer a lot. We should keep a positive check in the progress of our country. Politicians seek votes in the name of caste and community and are responsible in furthering it.

In order to eliminate the social evils of our country we must, today, vow to fight against them together.

OUR SWEETEST SONG

Ashika M. Jane
B.A.III

"OUR SWEETEST SONGS ARE THOSE THAT TELL OF SADDEST THOUGHT" – P.B. SHELLEY

This is the line from Shelley's well-known poem, " To a Skylark". Perhaps Indian students cannot know what the song of the skylark means to English folk in the spring time. The lark is a little brown bird that builds its nest on the ground. The male bird, especially in the mating season, rises in a spiral flight up into the sky, singing ceaselessly its joyous song. It goes up and up, "higher and still higher," until it is lost to sight in the sky, and becomes what Tennyson calls "a sightless song", for it is heard even when not seen. It still sings as it descends, and is not silent until it alights on the ground near its nest again.

It was the happiness of one of these joyous little birds that inspired Shelley's poem, which begins, " Hail to thee , blithe spirit"; and he cries-

"Teach us, sprite or bird,
What sweet thoughts are thine?
I have never heard
Praise of love or wine
That panted forth a flood of rapture so divine."

The carefree joy of the lark made him think of the sadness and perplexity of human life. What a contrast! The bird is full of joy; but we-

"We look before and after,
And pine for what is not:
Our sincerest laughter
With some pain is fraught;
Our sweetest songs are those that tell of saddest thought."

Shelley's own life was a sad one. He was an eager spirit, ever seeking perfection- his head full of beautiful dreams of impossible utopias. His health was frail, and he was too sensitive to criticism and ridicule. He often fell into depressed moods, in one of which he wrote-

"I could lie down like a tired child,
And weep away this life of care
Which I have borne and yet must bear."

If only he had the joyous spirit of the lark, what glorious poetry he could write!

"Teach me half of the gladness
That thy brain must know,
Such harmonious madness
From my lips would flow,
The world should listen then, as I am listening now."

To such a man, it was natural to think that the saddest songs are the sweetest. But to happier spirits, perhaps, the sweetest songs are those that are glad songs. There is, however, for most of us a peculiar sweetness in sad music-"The sad, still music of humanity".

THE PLACE OF ENGLISH IN INDIA

Ku. Sonali M. Basiwar
B.A.II

Ever since independence, the question of rejection or retention of English as a subject of study has been the cause of agitation in the public mind of India. People believed that English would also go with the departure of the British from India forever. But, English has struck its roots deeply in the Indian soil.

It is spoken widely and it serves as a link between people speaking different languages. A Bengali-speaking man speaks English for expressing his ideas and feelings in the South and similarly the people of South India speak English in East India, as they do not understand Bengali. Thus, on account of the large number of regional languages, English continues to be the language of great significance and use.

English is losing its hold over India day by day. According to the Constitution of India, in Devnagri script, has been the official language of our country since 1950. But, a provision was made for English to continue for 15 years. On January 26, 1965, Hindi was officially recognized as the national language and English was to continue the associate language. This caused an outburst of the violence in the South. The union government again granted some concession to the pained South by allowing English to continue as the official language. The people working in the government offices are so practiced with expression in English that they find it really difficult to express themselves it in Hindi. Continued agitations by students in the north had dethroned English from the pride of place and position.

English has its hold in the field of public work, as the forms in Banks, Railways, and Income Tax Offices etc. are printed in both Hindi and English. Letters written to non-Hindi speaking states are sent along with its English translated version. The President of India, when addressing to our nation, speaks in Hindi, but it is followed by its English translation.

English is an international language and it is the most widely spoken language in the world. It is the language of political negotiations and commercial matters. It is a necessary medium of communication in the Ministry of Foreign Affairs, Defence and Scientific Research. English contains the translations of the best work of the world's greatest authors. Moreover, there is a long tradition of the study of English in India and there are great facilities for its study.

English is the only language in our country that can help forge the link among the people of India. Hindi is not yet serviceable in the spheres of interstate communication. Our regional languages are not well equipped for becoming the medium of instruction. Even in North India, science, engineering and medicine are taught in English. So, one has to study English to be in touch with the latest knowledge and learning. Our dealings with other countries of the world make English more important. We do not understand the languages used by the other countries.

The final position is, thus quite clear that English will stay in our country. But, we should study English voluntarily as a Russian studies French, German or Sanskrit. We should accept it as an associate language at the level of interstate communication. So far as intellectual life is concerned, English should continue to occupy its rightful place in our educational institutions.

India is a land of many languages, cultures and religions. So, in the absence of a link language, its unity may just collapse. English can only be a link language. So, we should continue to learn English with an open mind, but we should develop our own languages. English can be used to stay in touch with the thought of the world.

THE PLEASURE OF READING

Ku. Ashvini Tagde
B.A.II

One poet says,

"My never failing failing friends are they
With whom I converse day by day."

Books are our best friends. They never deceive or desert in our hour of need like so many of our human friends. And the advantages once received from the reading of books remain with us throughout our lives.

Reading a book is perhaps the greatest source of pleasure to a cultured person. Reading broadens his outlook, drives away his narrow prejudices and lightens up his mind with truth and knowledge.

It is a great pleasure for us to read the books of the masterminds of the past who have brightened up the ages with the strength and beauty of their vision. As we read their books, we seem to see them appear before us. We seem to talk with them and they seem to instruct us through the medium of their books. Reading the great poetry of the past we seem to be carried away to a kingdom of joy and forgetfulness, a kingdom where there is no care, no worry, no anxiety. We come to be acquainted with the masterminds of the world like Valmiki, Kalidas, Tagore, Shakespeare, Milton and Shelley, Shaw, Yeats and many others through the medium of their literary productions and feel inspired by their beauty, grace and idealism.

Reading books is also one way of passing our spare time. When you have time and no work to do, take a book from the shelf and time will pass pleasantly. Reading also relieves us of our mental suffering. When one is struck down with sorrow he may, with a book in his hand, forget all his trouble in the comfort of his bedroom or under the shade of a tree.

Reading not only gives us pleasure, it also enriches our mind. Through books, we can reap the advantage from the experience of noble minds. Through it

we come to have a keener sight into life and its problems, and a lasting interest in our neighbours and surrounding. Life does not have a dull and monotonous aspect any longer but in every page, we come across fresh wonders and mysteries waiting for us.

We have , however, to be very careful in our selection of books to read. In the world of today, we find countless writers writing a very large number of books- good, bad and indifferent. Before the invention of the printing press, it was difficult for the man to get a hold of the manuscript of a good book but now due to the great number of books available for reading, it has become very difficult for us to choose what books to read and what to reject. The selection of proper books has now become a matter of great interest, as well as necessity to the reader. Luckily, we are called up to select our reading only when we have finished our educational career. During the years spent in the school and college, the students get very little time for selective reading as he has to concentrate his attention towards the textbooks prescribed in the schools and colleges.

True education only begins when our educational career ends. Every man of true education and culture is a student throughout his life. And it is only the men with a mature mind and deep knowledge who can properly select books for his reading. He can quickly decide which books are to be tasted, which are to be chewed and which are to be digested. Far more numerous are the people who do not take so much care in their selection of reading material. They generally read a book only to pass an idle hour without taking care of what they are reading. And the danger lies in the fact that there are not many good books available in comparison with the large amount of cheap books we find circulating around us. People read only sort of book with object of killing time but in the process they end by killing their souls also. So in order to be a good reader one must be selective in one's reading. He should also read faithfully with his best attention in all kinds of things in which he has a real interest and which he finds to be really fit for what he is engaged in.

THE ROLE OF MEDIA IN EDUCATION

Ku. Komal V. Pade
B.Com.II

Since education is the soul of our democracy, so far, its universalisation is concerned, media has a vital role to play. But media gives very little time or space to educational issues, educational policies and strategies.

Media is both mirror and torch of the society. News media, whether it is newspapers or news magazines or news bulletins or news channels works like a mirror. But a mirror should work like a plain mirror, which should reflect the exact picture of the society. But many a times, media works like a concave or convex mirror which reflects the enlarged or reversed or imaginary picture of the society. Today, the growth rate of yellow journalism is much faster than the growth rate of investigative journalism and there has been more yellow journalism in the name of investigative journalism. Media is trusting from mission to profession, from profession to sensation and from sensation to commission. Today, the theory of Commerce is more applicable to media than the theory of journalism and mass- communication. So media is deviating from its main objectives. Today, developmental aspects are neglected in media whether it is print media or electronic media or web media. Media is no doubt a mirror. But it is very much influenced by the western media. It often copies the critical and negative style from the western media. John B. Bogart of England emphasized that we should report the events as it is. We have nothing to do with its consequences. But in Indian context, this blind imitation of the west appears to be wrong. The western philosophy is based on the materialistic pleasures whereas Indian philosophy is based on spiritual pleasure. If the glass is half-empty, then this is also true that the glass is half-full.

Therefore, for development of journalism like education, our outlook should always be positive. Our media, no doubt, is highlighting the achievements of education but not able to motivate people to participate in educational activities.

THE ROLE OF WOMEN IN MODERN INDIA

Ku.Asmita D. Lone
B.Com. - II

The Indian women in the past enjoyed a dignified place in the society. They stood out in diverse spheres of life. During Muslim and British rule, her position had been overshadowed. She was deprived of her liberty and freedom.

With the freedom of the country, she recovered her lost position and reasserted her equality with man. All professions have been thrown open to her and she has managed to distinguish herself in various spheres of life such as politician, a diplomat, an administrator, a poet, a scholar, a lawyer or army women in airlines, etc.

Today, she is an important part of the nation building activity. The women of the village live completely divorced from the freedom that her urban sisters enjoy. They still live under the domination of men. However, it is comforting that the wave of liberation is steadily reaching them and it is hoped that in the near future, woman as a whole shall constitute the enlightened section of our community.

The future progress of the country depends upon her cause and the skill, with which she rears the future generation. By virtue of their natural quality of persuasion, tact, sympathy and love, they make better teachers.

As doctors and surgeons, they relieve much human suffering and pain. They are cool- headed, objective and unbiased in their approach. They are highly devoted and have a peaceful approach to problems.

She can teach the rules of hygiene and sanitation to the child with great ease. She can bring about true moral, social and spiritual liberation among the masses.

Women of our country still have to fight against men and age-old prejudices to assert themselves. Men must, therefore, dispel the vain and pointless fright of superiority and grant them equal chance and opportunity in life.

THE WONDERS OF SCIENCE

Amit D. Dehankar
B.Com. - III

In the modern age, science has undeniably become a vital part of life. It has placed miraculous power into the hands of man. Man has, more or less, conquered the forces of nature with the help of science. Science has rendered its precious service to humanity in a variety of spheres. It helps in our work and makes it possible for us to eat, sleep and have comfort. Civilized life is the life led in the lap of science. The most valuable service rendered by science to civilization is the control over environment. The inventions of agricultural machines and chemical fertilizers have increased production. Tube-wells, canals and dams have helped us to supply water for so that the agriculture production increases.

In industry, giant power-driven machines make men's job easy, comfortable and pleasant. Science has extracted minerals and oils of great value from the bowls of the Earth. Machines have relieved man of heavy burdensome task and provided ample leisure, which he can use in cultural activities.

Science has invented new means of entertainment and education like cinema, radio and television. We can hear and enjoy music, speeches of great leaders and the running commentary of international games. With the help of television set, we can hear and see the artists with our own eyes while they are performing. Modern man has refrigerators and coolers to make his life more comfortable. Motorcars, trains and aeroplanes have made his journey safer and quicker. Man has also conquered time and space with the help of advanced means of transport and communication. It is now possible to rush help to any part of the world in case of flood, an earthquake etc. It has reduced the world to the size of a small family. The Printing Press has expelled unawareness and promoted enlightenment. Medical sciences have made amazing inventions for protecting man from fatal diseases. Till only a few years back, diseases like leprosy, cancer, tuberculosis and polio were untreatable. People suffering from these diseases, would strike horror and pity on one hand and despair on the other. However, today X-rays, antibiotic drugs and surgical operations have controlled disease to

a great extent. Science has given eyes to the blind, ears to the deaf and legs to the crippled. It has checked the diseases, improved the standard of health and increased the longevity of human life. Plastic surgery can even change a monster into a fairy. Scientific breeding has yielded satisfactory results in case of animals, plants and even men. Science has also helped us to produce test-tube babies.

Science has provided man with various means of comforts. The gift of electricity has placed unlimited power in the hands of mankind. It not only runs our factories and mills, but also lights our houses, cools and warms our rooms and works our fans. We no longer need to sweat in the heat or shiver from the cold.

One of the miracles of science is the discovery of atomic energy. It has created a paradise on Earth. It can create artificial weather for crops and it can make barren land fertile. Fatal and incurable diseases can be cured with its help. Atom bomb, hydrogen bomb, missiles and other destructive war armaments are the valuable gifts of science. Men have succeeded in reaching the moon and explore its mysterious regions. Man is also trying to reach other planets in the coming future.

Dams have been raised to check floods. No doubt, science has provided knowledge and power and affected life at several points. But in doing so, science has also created a large number of problems for the human race. Huge labour and timesaving machines have created means of large-scale unemployment. Destructive weapons provided by atomic energy are hanging like a two-edged sword on our heads. They can destroy civilization, in minutes, thereby nullifying centuries of hard and sustained labour. Science has also created boredom from which relief is found only in sex, drink and drugs. Large-scale industrialization has caused the concentration of wealth in a few hands leading to the exploitation of labour . Better living standards have led to competition. Man has gained the world, but lost his soul.

Thus, knowledge and power gained through science should be used for creative and constructive aims. It is the duty of political leaders, humanists, social reformers and religious teachers to give a sense of purpose to mankind. It is true that evil lies, not in science, but only in its application. The remedy itself lies in science well used.

TODAY WE HAVE MORE DEGREES BUT LESS COMMON SENCE

Pravin S. Thombare
B.Com. - III

Today, we have bigger houses and smaller families; more conveniences, less time; we have more degrees but less common sense; more knowledge but less judgment; we have more experts but more problems; more medicines but less healthiness.

We spend too recklessly, laugh, too little, drive too fast, get too angry, stay up too late, get up too tired, read too little, watch TV too often. We have multiplied our passions but reduced our values. We talk too much, love too little and lie too often. We have learned how to make a living, but not a life; we have added years to life, not life to years.

Today, we have taller buildings, but shorter tempers, wider freeways, but narrower viewpoints. We spend more, but have less; we buy more, but enjoy it less. We have been all the way to the moon and back, but have troubles crossing the street to meset the new neighbours.

सुविचार

कु.स्विटी येवले
बी.कॉम.भाग-२

- आत्मतेज उत्पन्न होण्यास ज्याणे-त्याने आपल्या जीवनातील जवाबदारी आपल्या शिरावर घेतली पाहिजे.
- आत्मघातकी वृत्तीचा आम्ही जीतक्या लवकर त्याग करू तितके आपल्या फायदयाचे आहे.
- पशुला द्रव्याची ईच्छा नसते परंतु तेच द्रव्य मनुष्याला पशु बनविते.
- मानस सेवा हीच माधव सेवा आहे.
- विचार, उच्चार, शब्द, कृती यामध्ये समन्वय असल्यास मानूस यशस्वी होतो.
- अहंकार, लोभ, अप्रामाणिकपणा व स्वच्छंदीपणा हे दोष तुम्हाला तुमच्या ध्येयापासुन दुर नेतील.
- परमेश्वराने दिलेल्या बुद्धीच्या देणगीचा उपयोग करून जीवन व्यतीत करणे म्हणजे जीवन जगणे होय.
- जीवनात यशस्वी व्हायचे असेल तर आळस, तंद्री, भय व दिर्घसुन्नता या गोष्टीचा त्याग करावा.

क्रीडा विभाग अहवाल

प्रा.डॉ.मनोज म. वर्मा
शारिरीक शिक्षण विभाग

अरविंदबाबू देशमुख महाविद्यालय भारसिंगी यांचे शारीरिक शिक्षण विभागाद्वारे शैक्षणिक सत्र २०१९–२०२० मध्ये कनिष्ठ व वरिष्ठ महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांकरीता विविध उपक्रमांचे आयोजन करून शारीरिक व खेळ कौशल्य विकसीत करण्याचा प्रयत्न सर्वांच्या सहकार्यातून करण्यात आला.

२० जुलै २०१९ ला खेळाची आवड असणाऱ्या विद्यार्थ्यांकरीता नाव नोंदणी संदर्भात सुचना काढून दिनांक २७ जुलै २०१९ ला त्यांची सभा घेवून विविध खेळाविषयी माहिती देण्यात आली. त्यानुसार विविध खेळामध्ये विद्यार्थ्यांच्या आवडीनुसार नोंदणी करण्यात आली. कनिष्ठ महाविद्यालय कबड्डी, खो–खो, योगासन, कुस्ती, ॲथलेटिक्स, व्हॉलीबॉल, मल्लखांब, बुद्धीबळ इत्यादी तर वरिष्ठ महाविद्यालयाचे व्हॉलीबॉल, कबड्डी, खो–खो, मल्लखांब, योगासन, बास्केटबॉल, ॲथलेटिक्स, क्रॉसकंट्री इत्यादी खेळांच्या सरावाला सुरूवात झाली.

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज विद्यापीठ, नागपूर यांचे शारीरिक शिक्षण व रंजन विभागाद्वारे आयोजित विविध आंतरमहाविद्यालयीन स्पर्धांमध्ये महाविद्यालयाच्या चमूंनी सक्रीय सहभाग घेत उत्कृष्ठ प्रदर्शन केले.

<u>कबड्डी :–</u> बॅरि. शेषराव वानखेडे महाविद्यालय, खापरखेडा येथे झालेल्या आंतर महाविद्यालयीन कबड्डी डि–झोन स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या पुरूष संघाने उत्कृष्ठ प्रदर्शन करीत अंतीम फेरीत प्रवेश मिळवीत उपविजयी राहिला.

विद्यापीठ मैदानावर दिनांक २३ ते २५ ऑक्टोंबर २०१९ ला आयोजित कबड्डी पुरूष निवड चाचणीत महाविद्यालयाच्या चार खेळाडूंनी सहभाग घेतला ज्यात श्री.गंगाधर महादेव राऊत, (बी.ए.द्वितीय वर्ष) या खेळाडूची नागपूर विद्यापीठ संघात निवड करण्यात आली. विद्यापीठातर्फे या खेळाडूने आंतरविद्यापीठ स्पर्धा व नाशिक येते झालेल्या अश्वमेध क्रीडा महोत्सवात उत्कृष्ठ प्रदर्शन केले.

<u>खो–खो :–</u> नबीरा महाविद्यालयाच्या मैदानावर आयोजित आंतरमहाविद्यालयीन खो–खो स्पर्धेत महाविद्यालयीन पुरूष संघाने सहभाग घेत उत्कृष्ठ प्रदर्शन केले. यात महाविद्यालयाच्या सचिन मोतीराम जांभळे, (बि.ए.प्रथम वर्ष) या खो–खो खेळाडूची नागपूर विद्यापीठ संघात निवड करण्यात आली. याने सुद्धा आंतरविद्यापीठ स्पर्धा केरला व अश्वमेध स्पर्धेत नागपूर विद्यापीठ संघाचे प्रतिनिधीत्व केले.

व्हॉलीबॉल :- आंतर महाविद्यालयीन व्हॉलीबॉल स्पर्धा झोन-डी अरविंदबाबु देशमुख महाविद्यालय भारसिंगी येथे संपन्न झाल्या. यामध्ये महाविद्यालय व्हॉलीबॉल संघ विजयी होवून नागपूर येथील मोहता सायन्स कॉलेजमध्ये आयोजित व्हॉलीबॉल स्पर्धेत महाविद्यालयीन संघाने चमकदार कामगिरी करीत विजयी ठरला व राजू बरघट या खेळाडूची विद्यापीठ संघात निवड झाली तसेच केवल बारई या व्हॉलीबॉल खेळाडूची राज्यस्तरीय स्पर्धेकरीता निवड झाली, ही महाविद्यालयाकरीता अभिमानाची बाब आहे.

विद्यापीठ मैदानावर आयोजित आंतरमहाविद्यालयीन महिला खो-खो स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या महिला संघाने उत्कृष्ठ प्रदर्शन करीत आपली छाप सोडली.

क्रॉस कंट्री - लांब पल्ल्याच्या महाविद्यालयीन धावकांनी विद्यापीठाद्वारे आयोजित क्रॉस कंट्री स्पर्धेत सहभाग घेतला.

योगासन - अरविंदबाबू देशमुख महाविद्यालय, भारसिंगी द्वारा आयोजित आंतर महाविद्यालयीन योगासन चॅम्पीयनशिप २०१९ दिनांक १० व ११ फेब्रुवारी २०२० ला आयोजित करण्यात आली होती. या स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या महिला व पुरूष संघाने आपले उत्कृष्ठ प्रदर्शन केले.

कनिष्ठ महाविद्यालय - वरिष्ठ महाविद्यालयाप्रमाणे कनिष्ठ महाविद्यालयातील खेळाडूंनी ही खेळांमध्ये सक्रीय सहभाग घेत खो-खो, कबड्डी, कुस्ती या पुरूष संघानी तालुकास्तर विजयी होत जिल्हास्तरीय स्पर्धेत नरखेड तालुका संघाचे प्रतिनिधीत्व केले.

तर योगासन खेळाडू सागर खरपूरीया व अतुल मुरोडिया (१२ वी एमसीव्हीसी) यांनी जिल्हा संघात निवड होवून गोंदिया येथे झालेल्या विभागीय स्पर्धेत सहभाग घेतला. कुस्ती मध्ये आकाश चौधरी व अतुल गजभिये यांची जिल्हास्तरीय स्पर्धेकरीता निवड झाली.

खेळ वातावरण निर्मीतीकरीता आयोजन - महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या सुप्त गुणांना चालना मिळावी व उत्कृष्ठ खेळाडूंना तंत्रशुद्ध प्रशिक्षण देण्याकरीता महाविद्यालयात विविध उपक्रमांचे आयोजन केल्या गेले.

(१) आंतर महाविद्यालयीन स्पर्धेचे आयोजन - महाविद्यालयाने यावर्षी व्हॉलीबॉल पुरूष व योगासन (पुरूष व महिला) या दोन आंतर महाविद्यालयीन क्रीडा स्पर्धेचे यशस्वी आयोजन करीत यजमानपद भुषविले. व्हॉलीबॉल स्पर्धा २१ व २२ सप्टेंबर २०१९ व योगासन दिनांक १० व ११ फेब्रुवारी २०२० ला आयोजित करण्यात आली होती.

(२) क्रीडा सप्ताह आयोजन – कनिष्ठ व वरिष्ठ महाविद्यालयातील सर्वच विद्यार्थ्यांना खेळात सहभाग घेता यावं व एकंदरित खेळमय वातावरण निर्मीती करीता शारीरिक शिक्षण विभागातर्फे क्रीडा सप्ताहाचे आयोजन करीत कबड्डी, खो–खो, व्हॉलीबॉल, ॲथलेटिक्स, रस्सीखेच, क्रिकेट, क्रॉस–कंट्री तसेच निंबुचम्मच दौड इत्यादी खेळांचे आंतरवर्गीय स्पर्धा दिनांक २३ ते ३१ डिसेंबर २०१९ या कालावधीत करण्यात आले.

(३) क्रॉस–कंट्री स्पर्धा (पुरूष) यांचे धावण्याचे अंतर हे महाविद्यालय–भारसिंगी–जामगांव–भारसिंगी ते महाविद्यालय असे सहा किलोमीटर तर महिलांकरीता महाविद्यालय–भारसिंगी ते महाविद्यालय याप्रमाणे तीन किलोमीटर अंतर होते. मागील तीन वर्षांपासून याचे आयोजन होत असून शेकडो विद्यार्थी या स्पर्धेत मोठ्या उत्साहाने भाग घेतात.

बक्षीस वितरण : या संपूर्ण आयोजनानंतर १ जानेवारी २०२० ला स्नेहसंम्मेलन कार्यक्रमात विविध खेळात प्रथम, द्वितीय व तृतीय क्रमांक प्राप्त संघांना व खेळाडूंना बक्षीसांचे वाटप करण्यात आले. तसेच विद्यापीठ संघात निवड झालेल्या विद्यार्थ्यांचा सत्कार संस्थेचे सचिव मा.डॉ.अमोलबाबू देशमुख व पालक संचालक मा.दिनकरराव राऊत यांचे हस्ते विद्यार्थ्यांना गौरविण्यात आले. महाविद्यालयाच्या या उपक्रमाबाबत मा.डॉ.अमोलबाबू देशमुख यांनी महाविद्यालयाचे कौतुक केले.

(३) प्रात्यक्षिक – महाविद्यालयीन खेळाडूंना आधुनिक तंत्रज्ञान व कौशल्य विकसीत करण्याच्या दृष्टिकोनातून महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ.विजय धोटे सरांकडून विविध खेळांच्या तज्ञांना आमंत्रित करून प्रशिक्षण/प्रात्यक्षिक सादर केले जातात.

माजी विद्यार्थी मेळावा – ज्यामध्ये माजी विद्यार्थी खेळाडूंना आमंत्रित करण्यात आलेले होते. यामध्ये महाविद्यालयाने योगासन खेळाडूंनी उत्कृष्ट प्रदर्शन केले. यात विविध आसनाचे पिरॅमिड सादर करण्यात आले. यावेळी संस्थेचे अध्यक्ष मा.श्री.रणजितबाबू देशमुख यांनी मार्गदर्शन केले व योगपटूंचे कौतुक केले.

स्नेह सम्मेलन कार्यक्रमानिमीत्य दिनांक १ जानेवारी २०२० ला विविध रंगारंग कार्यक्रमासोबतच योगा प्रात्यक्षिक सादर करण्यात आले. यावेळी मा.डॉ.अमोलबाबू देशमुख, पालक संचालक दिनकरराव राऊत यांनी विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले.

१५ ऑगष्ट स्वातंत्र दिन : महाविद्यालयात स्वातंत्र दिनानिमीत्त्य विभागाद्वारे मल्लखांब, पिरॅमिड, कवायतींचे प्रात्यक्षिक सादर करण्यात आले. त्यानंतर देशभक्ती गीतांचा कार्यक्रम आयोजित करण्यात आला.

२६ जानेवारी गणतंत्र दिन : गणतंत्र दिनानिमीत्त्य दरवर्षीप्रमाणे यंदाही विविध रंगारंग कार्यक्रमाचे

आयोजन करण्यात आले. मार्चपास, मल्लखांब, योगासन, पिरॅमिड सादर करण्यात आले. त्यानंतर देशभक्ती गीतांचा कार्यक्रमात विद्यार्थी, शिक्षक, शिक्षकेत्तर कर्मचारी या सर्वांनी सहभाग घेतला.

शारीरिक फिटनेस टेस्ट : कनिष्ठ महाविद्यालय, ११ वी व १२ वी च्या एकूण ५०० विद्यार्थ्यांची शारिरीक फिटनेस टेस्ट घेवून प्रमाणित तक्त्यानुसार गुणदान करण्यात आले. १०० मीटर धावणे, ३ किमी चालणे, धावणे, लांब उडी, गोळा फेक, सिट अप, पुश अप, शटल रन, पुलअपस् इत्यादी प्रकार समिल्लीत होते.

महाविद्यालयाच्या शारीरिक शिक्षण विभागाद्वारे वर्षभर होणाऱ्या वरील यशस्वी आयोजनामागे महाविद्यालयाचे पालक संचालक मा.श्री.दिनकररावजी राऊत, कर्तव्यदक्ष प्राचार्य डॉ.विजय धोटे, वरिष्ठ व कनिष्ठ महाविद्यालयाचे प्राध्यापक वृंद, शिक्षकेत्तर कर्मचारी व विद्यार्थ्यांचे मोलाचे सहभाग असते.

मनोज मधुसुदन वर्मा
शारिरीक शिक्षण विभाग
अरविंदबाबू देशमुख महाविद्यालय

आठवण वर्षाची ...

कला शाखेच्या अभ्यास मंडळाच्या उद्घाटन प्रसंगी
तायवाडे महाविद्यालय, कोराडीच्या प्राचार्या शरयुताई तायवाडे

महाविद्यालयाद्वारे आयोजित रा.तु.म.नागपूर विद्यापीठ राष्ट्रीय सेवा योजना
विद्यापीठस्तरीय शिबीराच्या समारोप प्रसंगी कुलगुरू मा.डॉ.सिद्धीविनायक काणे

महाविद्यालयाद्वारे आयोजित तालुकास्तरीय उद्योजकता विकास मार्गदर्शन मेळाव्याप्रसंगी
नागपूर जिल्हा व्यवसाय शिक्षण अधिकारी श्रीमती सुधाताई ठोंबरे मार्गदर्शन करतांना

महाविद्यालयाद्वारे आयोजित 'कोशिष' आंतरवर्गय क्रीडा स्पर्धेच्या उद्घाटन प्रसंगी
संस्थेचे सहसचिव मा.दिनकररावजी राऊत व प्राध्यापकवृंद

महाविद्यालयाद्वारे आयोजित आंतरविद्यापीठ वादविवाद स्पर्धेतील संपूर्ण स्पर्धक

विज्ञान शाखेच्या अभ्यास मंडळाच्या उद्घाटन प्रसंगी रा.तु.म.विद्यापीठ व्यवस्थापन परिषद
सदस्य डॉ.नितीन कोंगरे व आर्वी महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ.हरीभाऊ वेरूळकर

२६ जानेवारी प्रजासत्ताक दिनानिमीत्य संगीत विभागाद्वारा आयोजित
देशभक्तीपर समुहगीत सादर करतांना विद्यार्थीनी

महाविद्यालयाद्वारा आयोजित आंतरविद्यापीठ परिसंवाद स्पर्धेत
मनोगत व्यक्त करतांना स्पर्धक

आठवण वर्षाची ...

महाविद्यालयाद्वारा आयोजित खेलो इंडिया राष्ट्रीय स्तर मल्लखांब प्रात्यक्षिक प्रसंगी संस्थेचे अध्यक्ष मा.रणजीतबाबू देशमुख मा.रूपाताई देशमुख, श्री.दिनकररावजी राऊत, दिलीपबाबू हिवरकर, संघटनेचे पदाधिकारी व खेळाडू

महाविद्यालयाद्वारे आयोजित 'कोशिष' आंतरवर्गय क्रीडा स्पर्धेच्या उद्घाटन प्रसंगी संस्थेचे सहसचिव मा.दिनकररावजी राऊत, प्राचार्य विजय धोटे व प्राध्यापकवृंद

महाविद्यालयाद्वारा आयोजित खेलो इंडिया राष्ट्रीय स्तर मल्लखांब प्रात्यक्षिक सादर करतांना प्रशिक्षणार्थी

रा.तु.म.नागपूर विद्यापीठ आंतर महाविद्यालयीन स्पर्धेमध्ये महाविद्यालयाचा व्हॉलीबॉल व खो-खो विजयी संघ

रा.तु.म.नागपूर विद्यापीठ आंतरमहाविद्यालयीन योगा स्पर्धेत महाविद्यालयाचा विजयी महिला व पुरूष संघ

२१ जुन आंतरराष्ट्रीय योगा दिन प्रसंगी महाविद्यालयाचे कर्मचारी व विद्यार्थी

महाविद्यालयाचे प्राध्यापक नितीन राऊत यांना आचार्य पदवी प्राप्त झाल्याबद्दल त्यांचा सत्कार करतांना संस्थेचे सचिव मा.युवराजजी चालखोर

महाविद्यालयाच्या वुमन्स सेल द्वारा आयोजित कचऱ्यातून कला कार्यशाळेत मार्गदर्शक, प्राध्यापक व विद्यार्थी

आठवण वर्षाची ...

अरविंदबाबू देशमुख स्मृती दिन कार्यक्रमामध्ये संस्थेचे नवनिर्वाचीत सचिव
मा.प्राचार्य युवराजजी चालखोर यांचा सत्कार करतांना संस्थापक मा.डॉ.भाऊसाहेब भोगे

अरविंदबाबू देशमुख स्मृती दिन कार्यक्रमामध्ये गुणवंत विद्यार्थ्यांचा सत्कार करतांना
संस्थेचे कोषाध्यक्ष मा.सुधीरभाऊ देशमुख

अरविंदबाबू देशमुख स्मृती दिन कार्यक्रमामध्ये गुणवंत विद्यार्थ्यांचा सत्कार करतांना
संस्थेचे संचालक मा.प्रकाशभाऊ मक्रमपुरे

महाविद्यालयाचे कार्यालयीन अधिक्षक श्री.अशोक घारपुरे यांच्या निवृत्तीप्रसंगी
मा.डॉ.भाऊसाहेब भोगे व मा.युवराजजी चालखोर

महाविद्यालयाद्वारे आयोजित रा.तु.म.नागपूर विद्यापीठ राष्ट्रीय सेवा योजना विद्यापीठस्तरीय
शिबीरामध्ये विद्यार्थ्यांशी हितगुज करतांना रासेयो संचालक डॉ.केशव वाळके

महाविद्यालयाद्वारे आयोजित रा.तु.म.नागपूर विद्यापीठ राष्ट्रीय सेवा योजना
विद्यापीठस्तरीय शिबीरामध्ये रक्तदान करतांना विद्यार्थी

महाविद्यालयाद्वारे आयोजित रा.तु.म.नागपूर विद्यापीठ राष्ट्रीय सेवा योजना
विद्यापीठस्तरीय शिबीरामध्ये पथनाट्याद्वारे पाणी बचतीवर जनजागृती करतांना शिबीरार्थी

महाविद्यालयाद्वारे आयोजित रा.तु.म.नागपूर विद्यापीठ राष्ट्रीय सेवा योजना
विद्यापीठस्तरीय शिबीरामध्ये स्वयंसिद्धा प्रशिक्षणाचे धडे घेतांना शिबीरार्थी

विद्यापीठ गीत

या भारतात बंधुभाव नित्य वसू दे ...

या भारतात बंधुभाव नित्य वसू दे ।
दे वरचि असा दे ।
हे सर्व पंथ-संप्रदाय एक दिसू दे,
मतभेद नसू दे ।। धृ ।।

नांदोत सुखे गरिब-अमिर एकमतानी ।
मग हिंदु असो ख्रिश्चन, वा हो इस्लामी ।
स्वातंत्र्यसुखा या सकलांमाजि वसू दे ।
दे वरचि असा दे ।। १ ।।

सकळांस कळो 'मानवता, राष्ट्रभावना' ।
हो सर्वस्थळी मिळुनि 'समूदाय-प्रार्थना' ।
उद्योगि तरूण वीर, शीलवान दिसू दे ।
दे वरचि असा दे ।। २ ।।

हा जातिभाव विसरूनिया एक हो आम्ही ।
अस्पृश्यता समूळ नष्ट हो जगातुनी ।
खळ-निंदका-मनीहि 'सत्य-न्याय' वसू दे ।
दे वरचि असा दे ।। ३ ।।

सौंदर्य रमो घराघरांत स्वर्गि ज्यापरी ।
ही नष्ट होऊ दे विपत्ती, भीति बोहरी ।
तुकड्यास सदासर्वदा सेवेस कसू दे ।
दे वरचि असा दे ।। ४ ।।

– राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज